

# Pripombe k naši prevratni dobi

Albin Prepeluh

Uredništvo „Sodobnosti“ me je naprosilo, da bi napisal za revijo svoje spomine na našo, slovensko prevratno dobo. Naloga ni lahka in preprosta, kajti tudi osebni spomini so podvrženi vplivom kesnejših dogodkov, ki jih posivé ali pa celo presučejo. Ker nisem nikoli mislil, da mi bo treba kdaj o tem pisati, sem svoje zapise večinoma že uničil ob raznih neprilikah, zlasti takrat, ko sem moral sprejemati obiske policije...

O prevratni dobi pri nas se je vobče pisalo zelo malo. Razlogov je bilo dovolj. Zato današnja mladina o tej dobi le malo vé. Morda bi bilo res koristno, ako bi se o posameznih dogodkih pisalo več, kritično, a stvarno, ker bi se razne napake, storjene iz nevednosti ali nepripravljenosti na izredne čase, pokazale v jarki svetlobi. To bi bilo zdravo, čeprav so narodi slabi učenci. Vsak narod namreč ponavlja napake, ki so jih drugi že kedaj napravili. Slovenci smo zlasti po prvi svetovni vojni doživeli velike poraze na zapadu, na severu, pa tudi doma v lastni hiši, in bi se mogli iz storjenih napak kaj naučiti. Toda najbrže se ne bomo. Vseeno pa potrebuje naša mladina dandanes jasnejših, širših in bolj realističnih pogledov na svet, kakor so jih imeli njeni predniki. S tega vidika je za njo le koristno, ako spozna dogodke polpretekle dobe v kritični luči, brez škodljivega olepšavanja in hvalisanja.

To, kar hočem tu napisati so subjektivni pogledi, zato morda niso vedno pravilni. Ne more se trditi, da bi se bili dogodki razvijali drugače, če bi v odločilnih trenutkih ti subjektivni pogledi obveljali.

Vsega, česar se človek spominja, svojih doživetij in opazovanj, pa danes še ne moreš in morda tudi ne smeš povedati.

\* \* \*

Predvsem je treba spoznati idejno in umstveno stališče, s katerega so bili opazovani posamezni dogodki med vojno in po vojni, da bo pripovedovanje razumljvo. To idejno stran so posamezniku izgradile nekdanje družabne, kulturne in socialne razmere, v katerih je narod živel. Posameznik se ni mogel izluščiti iz močnih vezi, ki sta jih zgradila narodni kolektiv in mednarodno občestvo. Zato so takšni podatki osebnih spominov vedno nepopolni in enostranski. To je treba ne samo priznati, temveč celo poudariti. Protislovja se rode iz različnih naziranj o svetu, o narodih in o ljudeh, v krogu katerih se posamezniki sučejo.

Pred vojno sem več desetletij stal v tistem družabnem krogu, ki je predstavljal delavsko gibanje marksistične smeri v jugoslovanskih pokrajinah nekdanje avstrijske monarhije. Tisto gibanje je bilo po svojih razmerah in vidikih brez dvoma revolucionarno za tedanje naše primitivne razmere, čeprav je bilo po svojem delokrogu zelo omejeno zaradi še nerazvite socialne diferenciacije v narodu. Politično je bilo malo pomebno, organizatorično pa samo toliko, kolikor je bilo povezano z avstrijsko in potom nje z ostalo „internacionalo“. zlasti z družino nemškega, češkega, poljskega in italijanskega delavskega gibanja. V kulturnem pogledu je bilo to gibanje pri nas prepuščeno samo sebi. V mednarodni politični povezanosti se je to gibanje zaradi nekih namišljenih dogem, omejevalo le na obrtni in industrijski proletarijat, kmečko ljudstvo pa je v celoti prepuščalo konservativcem; ki so ga s pomočjo verskih in cerkvenih organizacij, docela izolirali za sebe, skrbno ga varujoč pred raznimi kugami „prevratnega“ zunanjega sveta. Ti politični in kulturni izolatorji naroda so se brezobzirno borili ne samo proti internacionalnemu pojavu socializma zaradi njegovih prevratnih nauk, temveč celo proti nacionalnemu odporu meščanstva in njegove inteligence, meneč, da je celo narodnostna borba, misel na nacionalno osvoboditev — paganskega izvora, da je nekrščanska in jo je torej treba zavreči.

V delavsko gibanje so vstopali po letu 1901. mnogi slovenski inteligenti, bolj iz osebne potrebe kot pa zaradi kakega filozofskega prepričanja ali zaradi materijalnih razlogov. Predvsem so bili to bivši Masarykovi slušatelji s praške univerze, ki so prinašali seboj „realistične“ češke poglede na naše domače razmere, s katerimi se niso mogli pomiriti. Marksističnega pojmovanja razvoja in zgodovine je bilo pri njih spočetka malo. Njihovo duševno delo in praktično udejstvovanje med delavci je stremelo k nekemu umstvenemu kompromisu med marksističnim materijalizmom in realističnim idealizmom. V politiki so poudarjali zlasti potrebo po čistih značajih in po osebni poštenosti. Če so hoteli javno delati, so mogli to storiti samo med delavstvom marksistične smeri, samo tu so mogli odpirati okna domače hiše v svet, samo tu zajemati nove pobude, samo tu opazovati in študirati življenje sloja, ki je dejansko tvoril večino narodnega kolektiva. Kulturne in politične razmere pri nas so bile res izredne, bile so odsev nemško-fevdalne hegemonije v cesarski Avstriji. Prevladoval je politični klerikalizem, ki v slovenskem kulturnem življenju ni bil ne popustljiv ne obziren. Bil je ekskluzivističen in s to lastnostjo je tudi najbolj zmagoval med ljudstvom, zlasti med kmečkim. Med našim šibkim meščanstvom in inteligenco pa se je uveljavljal neki „liberalizem“ kot reakcija na ekskluzivizem političnega klerikalizma. Ta

„liberalizem“ je bil kulturno kompromisarski, socijalno reakcionaren, nepomirljiv nasproti novotarijam mladine, družabno-gospodsko kastarski, zato brez oslona med preprostim narodom. Borbene metode obeh taborov so si bile na las podobne. Navzgor, nasproti nemški dunajski oblasti, so bili eni in drugi skromni in ponižni, drug drugega so sumničili državne nelojalnosti s tem, da so oboji konkurirali in licitirali s svojo pretirano udanostjo in servilnostjo do vladajoče dinastije. Vodilno časopisje obeh smeri je stalo na nižini, ki je bila naravnost sramotna. Medsebojne denunciacije, obrekovanje, sumničenje, osebno blatenje in družabni škandali — vse to je bilo stalno na dnevnem redu. Sicer so bile v obeh taborih tudi poštene in uvidljive osebnosti, ki so občutile nevrednost tega stanja, toda družabni oziri in predsodki so jim vezali roke, da niso mogli pomagati ne sebi ne narodu.

To so bili vzroki, zaradi katerih je marsikateri slovenski inteligent pribežal v nepomembni tabor siromakov — „brezdomovincev“, kakor jih je nazival bodi klerikalni bodi liberalni inteligent — v delavsko stranko. Tu so „ubežniki“ našli med delavci marksistično ideologijo, ki jim iz knjig z materijalistično dialektiko še iz časov univerzitetских let ni bila povsem nepoznana. V strogi logiki marksistične miselnosti so često našli močno orožje za svoj odpor zoper klerikalizem ali pa zoper liberalno ozkosrčnost in socijalno reakcionarnost. Ti krogi so jeli najkonkretneje razmišljati tudi o narodni politiki, o kulturni svobodi, o socijalnem napredku in o produkcijski veljavi i delavca i kmeta. Doslej je bil obče priznavani narodni program, zlit v en sam stavek: „Vse za vero, dom, cesarja!“ Šele nastop teh mladih „socijalističnih“ inteligentov je načel v literaturi in na shodih doglej nedotaknjeni problem naše narodne samobitnosti, pomembnosti in samoodločbe v skladu s prirodnim pravom. Ne glede na to, pa je prav, če povem, da se je vršil tudi v tej novi duševnosti, ki se je med Slovenci pojavila povsem nanovo, neprestan spor, neskladnost, ki ni mogla nikoli priti na čisto med učenjaškim marksizmom, kakor so ga razlagali in učili nemški socijalni demokrati, in idealistično umstveno smerjo, ki sem jo jaz često imenoval „primitivna slovanska širokogrudnost“. Najznačilnejša predstavnik tega svobodnega miselnega razvoja sta bila Anton Dermota, ki že od l. 1914. počiva na goriškem pokopališču, in Ivan Cankar, oba izrazito slovenska in široko čuteča moža, da ne omenjam cele vrste drugih, za našo kulturno življenje pomembnih in značilnih osebnosti.

Tedaj je nepričakovano prišel udarec, ki je ta razvoj pretrgal. V juliju 1914. je cesarska oblast ustavila vse „naše“ liste in ukinila vse politične in kulturne organizacije, ki smo jih z velikim trudom komaj

poklicali v življenje. Ustavljen je bil tudi politični dnevnik „Zarja“ — izmed slovenskih edini — in celo revija „Naši Zapiski“, ki smo jo ustanovili že leta 1902. in jo gojili in s težavami vzdrževali vse do izbruha vojne. Toda ta zunanja nasilnost ni nikogar presenetila, komaj ogorčila. Poglavitno je bilo drugo razočaranje, ki je misleče posameznike, pa tudi preproste delavske pokretaše, duševno potlačilo. Skoraj po vseh evropskih parlamentih so po izvršenem zavratnem umoru Jeana Jaurès-a socialistični poslanci kompaktno glasovali za vojne kredite, s tem za vojno — kljub svečanim resolucijam, sprejetim tik pred vojno na mednarodnih socialističnih kongresih, ki so bili avtoritativni usmerjevalci za politično ideologijo delavskega gibanja v vsej Evropi, tudi v Rusiji. Edini častni izjemi sta bila poslanca Lapčević in Koderović v srbski narodni skupščini. Vsaj tedaj se je tako zdelo. Pa o tem morda pripombo kdaj pozneje.

Mrtev čas je nastopil. Cesar je vladal, narodi so ubogali brez ugovorov. Na frontah so se borili narodi, v vojaške suknje preoblečeni kmetje, delavci in inteligenti. Tekom let se je v duše bojujočih in nebojujočih se ljudi naselila tipajoča nezadovoljnost, ki je med slovanskimi narodi srednje Evrope dobivala bolj in bolj značaj narodnostne ideje. Med njimi je šel miselni razvoj v to smer, da bi njihovega trpljenja najbrže gotovo več niti ne bilo, ako bi sami smeli odločati o svoji usodi. Ta pomisel je bila v danih stiskah, v žalovanju in fizičnem trpljenju malo konkretna — iz preteklosti ni mogla zajemati nikjer —, zato je bila tudi malo pogumna. To velja zlasti za Slovence, ki nikoli niso imeli določenega narodnega cilja, kajti bili so pretežno zgolj cerkveno organiziran narod. Svoje narodne potrebe, kolikor jim je dajal zanje pobudo zunanji svet, so uravnavali po slučajnostih, kakor je pač naneslo. Zato se ti podtalni plamenčki niso upali na plan in dan. Nazvèn pa je bil viden samo ocean mrtvega časa.

Sredi tega oceana je na Dunaju nenadno odjeknil revolverski strel. 21. oktobra 1916. je v nekem gosposkem hotelu v notranjem mestu padel kot od strele zadet, sedeč pri kosilu, ministrski predsednik grof Karl Stürgkh, štajerski fevdalec. Ustrelil ga je mladi Fric Adler, ta, ki je danes glavni tajnik druge delavske internacionale, sin starega Viktorja Adlerja, vélikega organizatorja avstrijske socialne demokracije, kateremu je bilo tik pred smrtjo dosojeno odstaviti zadnjega Habsburga.

Spominjam se dobro, da smo občutili strel Frica Adlerja kot prvi dih politične pomladi v svetu, zaprtem med vojne fronte. Že dva dni pozneje so načelniki klubov avstrijskega parlamenta zahtevali, da naj se skliče plenum. Starega cesarja Franca Jožefa je neprestano mučila

pomisel na njegovo starost. Često je moral slišati v bivši, neprijazni mu okolici prestolonaslednika Franca Ferdinanda, ubitega v Sarajevu, da ni več kos svoji nalogi. To je bilo najbrže točno. Dan pred strelj v Sarajevu je prineslo naključje, da sem v družbi s pokojno Maro Rusovo videl Franca Jožefa prav od blizu. Oba sva imela vtis, da je starček od nekod pobegnil, zakaj za njim so se vsi prestrašeni podili lakaji. Bil je upognjen starček, na katerem je ohlapno visela vojaška mundura, naznotraj zlomljenih nog in srepega, vodenega pogleda. Ta osebnost ni mogla voditi države, to je bil trenutni vtis, niti v miru ne, kaj šele v vojni.

Avstrijski parlamentarizem je bil že po pisani ustavi samo navidezen. Najbrže so za poznejšo rusko Dumo našli vzorec na Dunaju. Takrat, sredi vojne, pa je imela parlamentarna tribuna vendarle neko vrednost. Bila je agitatorično prav za razne pritožbe, deklaracije in interpelacije. Stari cesar je to vedel in ni mogel poslušati prikritih graje o svojem absolutizmu. Zato menda, in ker je bil že zelo star, je sklenil umreti že 21. nov. 1916. Vsekakor mu je bila usoda milejša kot njegovemu drugu v Berlinu. Na prestolu mu je sledil mladi Karol, ki za ta posel ni bil nikoli pripravljen. Navidez je bil simpatičen človek. Videl sem ga samo enkrat prav od blizu, tedaj, ko je prišel „na fronto“ — v Postojno. Dvorni vlak je prispel ponoči na kolodvor. Tam so bili visoki oficirji, kuharji in žandarji. Vso noč, do jutra, so tam kuhali in pili, zakaj, ko je šel cesar v cerkev k maši — to je bila tradicija v habsburški hiši — se mi je zdelo, da so mu oči neprespane in otrple. Starega graničarja Boroevića ni bilo na kolodvor, ostal je doma, v vili postojnskega Jurce, in se je javil Veličanstvu šele zjutraj pred mašo...

Historično pogledamo, se je s Karlom, kronanim samo s krono svetega Štefana, začel tudi notranji razpad stare, še vedno bolj kot napol fevdalne monarhije. Propad tega imperija je bil tako silen, da se je zamajala vsa srednja Evropa, njen sever in celo njen jug, in da se stresa še vedno...

Pripovedovali so, da je bil cesar Karl uljuden in vesel človek. Domišljal si je, da ga „njegovi“ narodi zares ljubijo. Kakor večina ljudi, je tudi on rad slišal le prijetne stvari, neprijazne pa je preslišaval in pozabljal. Njegov zunanji minister, Otokar grof Czernin, tisti, ki je bil dalj časa poslanik v Bukareštu, pravi o njem:

„Tudi cesar Karl je imel okolico v ožjem in širšem smislu, ki je bila kriva, da ga ni bilo moči prepričati o brutalni resničnosti. Nekoč — na povratku s f r o n t e (sic!) sem imel z njim daljši razgovor. Očitati sem mu, ne vem več kaj iz njegovega vladarskega delovanja, in sem poudarjal, da njegova dejanja ne samo pri meni, temveč v vsej

monarhiji vzbujajo nezadovoljnost. Med razgovorom sem mu rekel, naj se samo spomni, s kakšnimi nadami je gledala nanj vsa monarhija, ko je sedel na prestol. Naj mi verjame, da je osemdeset odstotkov tega upanja že izgubljenih. Razgovor je ostal brezuspešen, cesar je ostal ljubezniv kakor vedno, kajpada ne preveč prijetno dirnjen zaradi mojih izvajanj. Nekaj ur kasneje smo se vozili skozi neko mesto. Ne samo kolodvor, tudi vsa druga poslopja v bližini, so bila vse do streh polna ljudstva, ki je pozdravljalo cesarski vlak, mahalo z robci in bilo nepopisno navdušeno.“

To mesto je bilo na slovenski zemlji.

Grof Czernin nadaljuje: „Manj razumljivo je, ako se odgovorni svetovalci, ki morajo znati razlikovati med resničnostjo in komedijo, pusté zmotiti in iz takšnih videzov celo politično sklepajo. Leta 1918. se je podal cesar v spremstvu ministrskega predsednika dr. Seidlerja v jugoslovanske province, da bi tamkaj ugotovil razpoloženje. Seveda je bil tudi tu sprejet tako kakor povsod drugod. Ljudi mu je nagnala na pot radovednost. Na eni strani pritisk oblasti, na drugi up na cesarsko milost („vse za vero, dom, cesarja!“) sta poskrbela za ovacije kakor v drugih „nedvomno dinastičnih provincah“. Ne samo cesar, tudi Seidler, oba sta se vrnila zmagoslavna in sta izražala svoje prepričanje, da je bilo vse govorjenje v parlamentu in pisanje po listih o separatističnih jugoslovanskih tendencah, sam nesmisel in zavijanje, kajti te zemlje ne bi nikoli pristale na ločitev od habsburškega prestola.“

Torej je moralo biti navdušenje v Ljubljani in med Jugoslovani najmanj kolosalno.

Iz tega cesarjevega in prezidentovega „prepričanja“ bi logično morali priti do sklepa, da so Slovenci „svojega“ cesarja neznansko ukanili in prevarali. Zakaj že nekaj mesecev kasneje so ga povsem javno in hrabro kot tirana pošiljali — v pekel:

„Popolo, popolo, muoiano i tirani!“

Tiste čase so se ljudje morali dnevno nastavljeti pred aprovizacijskimi uradi zaradi hrane. Dobivali so kruh brez moke, meso neužitno, smradljivo, za kavo umetne „nadomestke“, a še tega vse premalo. In vendar so sprejeli „svojega“ cesarja tako navdušeno in udano, da jim je naivni cesar celo verjel. Naše „narodno“ časopisje je pisalo o cesarju in o njegovi soprogi s takšnim klečeplaznim elanom, ki mu je v zgodovini le težko najti primere.

Takrat, leta 1918., je bila takoimenovana majniška deklaracija, proglašena v cvetočem mesecu maju l. 1917., že znana in negovana de-

vica, primerno seve tudi sramežljiva. Na glavi je nosila beli venec „habsburškega okvirja“.

Tisti venec je bil tej devičici že često v spotiko. Čudovite stvari so se godile z njim. Morda ne bo brez smeha, če to deviško zadevo pogledamo in razčistimo malo поблиže?

(Nadaljevanje prih.)

## Zakrivljeni svet

Dr. Milan Vidmar.

**T**iste dni je bilo morje silno nemirno. Valovi kot goré. Voda črna. Nebo temnosivo in težko, svinčeno. Vihar nebrzdan, togoten, strašan. Parnik utrujen od udarov vodé in vetra. Vožnja mučna. Večji del potnikov bolnih.

Začeli smo orati drugo polovico Atlantskega oceana. Vsako opoldne je prvi častnik ugotovil geografsko lego. Na drugem krovu, tik pred vhomom v kavarno, je visela na varnem mestu karta. Izpolnjena je bila z oceanom, ki mu je evropsko in ameriško obalo dodajala le kot okvir. V to karto je uradnik vsako opoldne zasadil zastavico. Od nje smo zvedeli, kje smo opoldne bili.

Če bi morje tisti dan ne bilo tako malo mikavno, bi se mogoče ne bil tako zamudil pri karti. Pa ni mi žal, da sem se. Šest zastavic je že imela. Vozili smo pač razmeroma počasi, tako da smo plavali celih deset dni iz Evrope v Ameriko.

Zastavice niso bile postavljene v premi črti. Prav razločno sem opazil lok, izbočen proti severu. Le Havre, odkoder smo odrinili, je ležal nižje proti jugu kakor parnik na sredi svojega pota, New-York, kamor smo bili namenjeni, ravno tako. Človek bi pričakoval premico iz pristanišča v pristanišče kot najkrajšo pot. Zakaj lok?

Vprašaj laika, kako bi vozil iz Lisbone v New-York. Obe pristanišči ležita približno na isti severni širini. Potegnil ti bo brez premisljika premico čez zemljevid. Geograf jo imenuje vzporednik. Po tem navodilu bi parnik ves čas ne spremenil razdalje od ravnika.

Pravi krmar v Lisboni ne bo pomeril naravnost na New-York, temveč nekoliko na sever. Izognil se bo mikavni premici. Izbral si bo lok. Če mu pogledaš prav natanko pod prste, boš opazil, da leži njegov lok v ravnini, ki gre skozi zemeljsko središče.

Na zemeljski obli so tako imenovani največji krogi, krogi, ki jih ravnine, položene skozi zemeljsko središče, zarežejo v morsko gla-

temi vrstami in mislil na njih domove po bujnih gozdnatih soteskah, po golih, široko razmahnenih gorskih pobočjih, mislil sem na njih borne kočice med drevjem, na samotne pastirske stanove, na črede, vračajoče se pod večer v domača zatišja, ko se nad belo zlatimi gorskimi vrhovi užge zvezda večernica. Gorati Balkan, razsežni pašniki, bistré vode in temni, deviški gozdovi: to je zibel tega ljudstva. Kako plehka in degenerirana se mi je spričo vsega tega zazdela kričava propaganda balkanizma, ki so jo pred leti uganjali nekateri izobraženci na našem jugu. Izprijena, slabokrvna deca prehitro zavžite civilizacije, ki se ji še sanjalo ni o teh mehkih, pastirskih samotah, o rosni jasnini valovitih grebenov, niti o krutosti balkanskih goličav in mračnih, kakor v smrt vodečih sotesk. Oznanjali so le brezdušno gesto, namenjeno evropskim tržiščem, skrotovičen sen blazirancev, brez razumevanja za sredico te zdrave zemlje.

Utrujen sem se vračal po cesti, ki jo tam daleč v dnu zaslanja mogočni masiv Vitoše planine. Oblo teme gole gore strmi z vseh strani v mesto. Tam sem včeraj na podnožju, ki ga seka veselo med ledom in snegom čofotajoč studenec, v cerkvici za vasjo Bojana videl obraz dvanajstletnega Jezusa v templju. Vtisnil se mi je v spomin zaradi svoje neizrekljive, svetle lepote. Obraz otroka, ki ga je razsvetljevala rajsko čista luč preprostega srca. To lice je sijalo ves dan v meni, navzlic nešetitim novim vtisom, ki ga niso mogli zastreti.

Danes se mi je na poti domov godilo skoraj podobno. Ogledeval sem svet okrog sebe, toda pred menoj je venomer stala dolga vrsta kmetov in pastirjev z okroglimi skodelami v rokah. (Konec sledi.)

## Pripombe k naši prevratni dobi

Albin Prepeluh

**P**redno nadaljujem, moram vendarle seči nekoliko nazaj, ker bi sicer današnja mladina ne razumela vsega prav in dobro.

Jasnega in stalnega politično nacionalnega programa Slovenci nismo imeli. Po revoluciji v l. 1848. so postavili zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, kajpak v okviru avstro-ogrške monarhije, toda ta programček je hitro obledel in vrgli so ga pod mizo, kjer so ga požrle svinje. Pozneje je slovenski koroški politik Einspieler postavil glede notranje ureditve Avstrije federalistični program, ker je mislil, da bodo prišli z njegovo pomočjo Slovenci do večje veljave v nemški državi. Tudi ta program ni prinesel drugega kot temu borcu mesec dni ječe. Ne srečno porazdeljeni na nekdanje posamezne avstrijske kronovine, pomešani med Nemce in Italijane, smo se Slovenci nazadnje vživeli v



kronovinske ozkosrčnosti, nad katerimi je ljubosumno čuval politični in administrativni centralizem katoliških fevdalcev in mogočne dinastije. Še sami se nismo zavedeli, kdaj se je zgodilo, in že smo se znašli kratkomalo v defenzivi proti nemškemu in italijanskemu raznarodovanju. Toda nekoliko glasni smo bili samo proti novemu liberalnemu nemškemu velemeščanstvu, ki je bilo besednik in vodnik razvijajočega se kapitalističnega gospodarstva, dočim smo nič manj nemškemu katoliškemu fevdalstvu dolgo zaupali celo svoje narodno zastopstvo, menda zaradi skupnega pobožnjaštva. Na predvečer svetovne vojne ne med slovenskim kmetiskim ljudstvom ne med takoimenovanim „naprednim“ meščanstvom ni nihče globlje premišljal o naši nacionalni usodi in bodočnosti. Klerikalnim političnim vodnikom našega kmeta pred vojno takšno razmišljanje tudi ni bilo potrebno. Mislili in govorili so takole:

Slovence, ki so katoliško ljudstvo, more ščititi in jim nuditi pogoje za nacionalni obstanek, samo velika Avstrija, ako ostane katoliška. Takšna pa bo ostala, ako jo bodo vladali Habsburžani, katerikoli in kakršnikoli. Slovencem in sploh vsem katoliškim Slovanom sta potrebna dva suverena. Posvetni naš suveren je dunajski cesar, duhovni pa nezmotljivi cerkveni poglavar v Rimu. Vse naše velike politične ali kulturne manifestacije so se končavale z izjavami vdanosti in pokornosti tema dvema, nam ravnopravnima suverenoma. Tako je gledala na naš nacionalni problem vsa tedanja „Slovenska ljudska stranka“, naša največja politična organizacija, ki je tvorila i v politiki i v gospodarstvu i v kulturi enoten korpus. Prav do zloma Avstro-ogrske monarhije sta ostala temu naziranju zvesta njena duhovna in politična vodnika, dr. Ivan Šusteršič in dr. Evgen Lampe, oba zelo nadarjena organizatorja in taktičarja.

Po razkolu v vodstvu S. L. S. l. 1917. je očital „Slovenec“ svojemu bivšemu, nekdam tako zelo povzdigovanemu šefu dr. I. Šusteršiču v uvodniku od 3. julija 1918. separatizem, češ, da „on ne mara deklaracijske, jugoslovanske politike, ampak da hoče slovensko, ker da je po njegovem vsak sam sebi najbližji, a mi da smo predvsem Slovenci.“ Ravno ta list je pisal o svoji stranki predvojnega časa, dne 5. januarja 1918. tako-le: „Med tem ko so strankarji imeli zlasti večnostni cilj pred očmi, ki je pravi *raison d'être* stranke, je nekdanje strankino vodstvo mislilo zlasti na to, kako bi se moralna moč, ki jo je stranka črpala iz verskih načel našega ljudstva, izrabila v hipne materialne uspehe. Marsikatero napako je pokrilo s svojim katoliškim programom, v dosego marsikaterega cilja se je poslužilo verskega motiva!“

To je bilo hrabro povedano, po resnici. Dodati je treba samo še, da po vojni ni bilo nič drugače. Vera se je izrabljala za doseg politične moči.

Naše „napredno“ meščanstvo pa se je izživljalo v „cirilmetodariji“, v požrtvovalnem zbiranju milodarov za slovenske ljudske šole v narodno ogroženih krajih, v sestavljanju narodne statistike, ustanavljanju ljudskih knjižnic, prirejanju diletantskih igrokazov ter narodnih veseljc po trgih in mestecih. V ostalem pa so bili naši liberalci prav tako zvesti in vdani dunajski dinastiji kot klerikalci, samo papeža so nekoliko manj spoštovali, to pa zaradi domačih preprirov s političnim klerikalizmom. Toda ta spor ni segel niti preko Celja niti do Trsta. Duh fevdalstva, strah pred gosposko gnado in vlado ter njenimi organi se je trdno držal človeških duš na Slovenskem.

Nosilci habsburškega absolutizma, katoliški fevdalci, katerih družbeni in politični privilegiji so ostali tudi po l. 1848. neokrnjeni, so bili vsemogočni. Še danes v poveljni republikanski Avstriji je njihova moč velika, ker se opira na cerkev in katolicizem. Pred kratkim časom smo doživeli, kako so v obrambi svoje katoliško fašistične diktature s kanoni in plini razbili odpor marksističnega delavstva, ki je pozabilo ob pravem času izvesti radikalno agrarno reformo, s čimer bi likvidiralo te ostanke srednjeveških fevdalnih odnosov. Z nasiljem in političnimi zvijačami hočejo vpostaviti v Podunavju nekdanje stanje, ki se, vsaj za trajno, ne more več povrniti — vse v znamenju papeževe okrožnice „Quadragesimo anno“, kakor razglašajo sami.

Predvojna socijalna demokracija v Avstriji se je zlasti na Češkem, Poljskem in pri nas sklicevala na svoj „narodnostni program“ iz l. 1899., ki je bil sklenjen na zboru avstrijske internacionale v Brnu. Borili so se zanj predvsem Čehi. V tem programu se je naglašalo, da se morajo z izvedbo politične demokracije v vsem javnem življenju odpraviti predprave plemstva. Stare zgodovinske kronovine, iz katerih je bila sestavljena habsburška država, so se preživele, zato jih je odpraviti in nadomestiti s samoupravnimi deželami, ki bi obsegale vsak avstrijski narod zase. Ker pa so bile narodnostne meje še sporne in se ponekod ne bi mogle izvesti povsem po narodnostnem načelu, je treba eventualne manjšine zaščititi s posebnim zakonom, ki bi ga sklenil skupni državni zbor.

Spominjam se brezkončnih debat o tem programu, še preden je bil sklenjen. V debato so posegali tudi duhovni vodniki socijalnih demokratov iz rajha. Na zboru samem so se ga otepali zlasti štajerski nemški delegati ter zastopniki delavstva iz sudetskih krajev. Toda vodilni dunajski delegati so bili pomirljivi, zlasti „mali, drobni mož“ —

dr. Viktor Adler — se je spretno trudil za kompromis in ga je tudi dosegel. Naposled se je našla stilizacija, ki je zadovoljila vse, zlasti zastopnike slovanskih narodov, ki so ta program potrebovali za svojo obrambo proti očitkom nacijonalistov, češ, da so protinarodni. Praktično pa je ostal ta program brez pomena, ker so mu nasprotovali vsi odločilni faktorji tedanje državne politike: privilegirani fevdalci, nemški nacijonalisti in antisemitski krščanski socijalci, prvi „rasisti“.

Deset let pozneje je nepričakovani „državniški akt“ zunanjega ministra grofa Aerenthala, „zadnjega služabnika Franca Jožefa“, aneksija Bosne in Hercegovine, med jugoslovanskimi socijalisti znova porinil v ospredje naš narodni program. Na ljubljanski konferenci delegatov socijalističnega delavstva iz Slovenije, Dalmacije in banske Hrvatske v l. 1909. je bila izdelana in sprejeta resolucija, ki je dobila svoje ime po tivolskem hotelu, kjer je ta konferenca zasedala. Bila je v glavnem duševni proizvod treh mož: Etbina Kristana, Evg. Demetrovića in dr. H. Tume, dočim se manjši del delegatov, med njimi dr. Anton Dermota, za njo ni mogel prav ogreti. Čeprav je bilo besedilo te resolucije za tisti čas naravnost revolucionarno in „veleizdajalsko“, se vendar ni nihče zmenil za njo: ne državna policijska oblast, ne domače meščanske stranke. Domnevam, da je napravila vtis prevelike utopičnosti in neaktualnosti, četudi je sledila nemiru, ki ga je v Evropi izzvala aneksija.

Proti političnemu absolutizmu in fevdalnemu dualizmu Avstro-ogrske je resolucija poudarila idejo narodne avtonomije. Gospodarsko ozemlje države naj ostane enotno, toda v narodno-kulturnih zadevah bodi narodom zajamčena samostojnost in samouprava. S tega vidika zahteva resolucija združitve vseh Jugoslovancev, brez ozira na ime, vero, pisavo, dialekt, jezik, državnopravne in politične meje, v eno enoto, ki pa bodi član konfederacije narodov. Čeprav so Jugoslovani politično razcepljeni na osem državnih teritorijev, kulturno pa na štiri dele, ki se nazivajo „narode“, je vendarle potrebno, združiti jih v en sam narod, ker je njihovo sedanje narodno življenje samo fiktivno. Diferenciacije med njimi po svoji naravi in obsegu niso tako velike, da bi opravičevale separatizem posameznih delov, zlasti, ker nobeden teh delov nima tiste moči, da bi izobrazil lastno narodno življenje. Vse, kar je sedaj, so samo elementi, iz katerih šele se bo ustvaril en sam in enoten narod (namreč iz Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov!). Potrebno je sporazumeti se tudi o skupnem narodnem jeziku in pravopisu, kar je pogoj za enotno narodno življenje vseh Jugoslovancev.

Morda je bila pesniška dikcija resolucije in prevelika revolucionarna romantika kriva, da je ostala resolucija mrtva črka, ki nas je zadovoljevala samo kot negativen izraz naše splošne nezadovoljnosti.

Miselno je bila ta izjava velik skok v nasprotno stran, zlasti za Slovence in Hrvate. Še včeraj smo bili takorekoč v službi reakcije cezarizma ob Donavi, poslušne vojaške trume proti vsem podvigom Zapada. Enkrat smo se bojevali proti Napoleonovim Francozom, eksponentom velike francoske revolucije na vzhodu, drugič proti italijanskim domoljubom in revolucionarjem, tretjič proti Prusom, zastopnikom zedinjevalnih naporov med Nemci. Vsi naši predniki so bili soldatje habsburške reakcije in pohlepnosti. Še moj oče in stari oče sta se bila po Benečiji in Lombardiji, prav tako kakor očetje in dedi vseh drugih naših domačij. Skoraj da bolj kot Trst in Gorica, so jim bila poznana tuja mesta: Padova, Mantova, Verona, Vicenca, Milano... To je bilo takorekoč šele včeraj, danes pa že hočeš na jug in vzhod, v Zagreb, Beograd, Sofijo in Varno. Ta nagli preokret se je zdel tedaj tako zelo pesniški in, recimo, tuj, da ni mogel zagoreti med širokimi plastmi naroda, pa če so ga razumsko še tako močno utemeljevali.

Še en tak polet, ki je po svoji miselni predrznosti podoben „tivoljski resoluciji“, smo doživeli pred vojno. Tudi ta je med starejšo generacijo zbujal samo pomilovanje in posmeh zaradi svoje „nezrelosti“. Bili so študenti, in celó srednješolci, katerim je zmagovita balkanska vojna dala povsem nove poglede na naš domači in na jugoslovanski nacionalni problem sploh. Ta osamljena in od starejših, lojalnih generacij neumevana mladina, je začela iz idealističnih nagibov revolucionaren pokret, ki je imel pred očmi združitev avstro-ogrskih južnih Slovanov s Srbijo. Izrekla je ta šolska mladina, da podrobno narodno-obrambno delo, borba med klerikalizmom in liberalizmom za politično oblast in veljavo, kulturna svetobolja s svojimi pritlikinami, — da vse to ne vodi do resnične narodne svobode. Spoznali in pomnili so se, da je mogoče priti do nacionalne svobode samo z orožjem, tako, kakor so vrgli Srbi Turke raz sebe. Ko so se pojavili šolski štrajki in nelojalne izjave, je vsa naša javnost, ne glede na svetovno nazorno pripadnost, padla po študentih nebogljenicah s ploho moralnih pridig in žuganj s šibo, ki rada novo mašo poje. Stari politični vodniki, ki so večere prezdehali v stalnih gostilniških omizjih, kar verjeti niso mogli, da je slovenska študenovska organizacija „Preporod“ preko Zagreba in Sarajeva že stvorila nekak svoj kolektiv, majhen in slaboten sicer, ki pa je zadoščal za sprožitev usodnih in preciznih strelav ob Miljacki. Brez idejnega zagovornika med starejšimi nacionalisti in

brez občega narodnega varstva je šla vrsta slovenskih študentov v zapore in večletne ječe, da se spokori za svoj pregrešni narodni program.

\* \* \*

Potek vojne je spočetka odstavil razmišljanje o našem narodnem programu povsem z dnevnega reda. Med našimi tedanjimi aktivnimi politikimi ni bilo nikogar, ki bi dvomil o zmagi centralnih držav. Le malo je bilo pri nas ljudi, ki so takoj spočetka, zlasti po angleški vojni napovedi, verovali v vojni poraz Avstro-Ogrske. Dogodki do konca vojne so naposled šele razkrili, da je bil ta naš optimizem računsko precej slabo podprt. Šele v drugi polovici vojne, ko je bilo že več kot gotovo, da vojna ne bo ostala brez velikih narodnih in socialnih posledic, so začeli posamezniki zopet intenzivneje premišljati o naši slovenski narodni bodočnosti.

Najmočnejša politična osebnost med temi je bil brez dvoma dr. Krek. Najmočnejši že zato, ker je bil duhovni vodja naše najvplivnejše politične organizacije. On je vedel, da bo vojna rešila vsekakor tudi že pred njo načeti jugoslovanski problem. Samo tega ni določno vedel, kako se bodo razvijali dogodki. Okoli osebe dr. Kreka so takoj po njegovi smrti začeli postavljati različne kulise, ki pa so često prekrivale le resnico. Do konca vojne je bilo to razumljivo, ker smo ga iz propagandističnih ozirov slikali kot nepomirljivega boreca zoper Avstrijo za neodvisno Jugoslavijo, da bi se na ta način porinil tisti „habsburški okvir“ majniške deklaracije v ozadje. V resnici pa je bilo vendarle nekoliko drugače. Dr. Krek je bil brez dvoma zaveden Slovenec, navdušen Slovan, toda tudi katoliški duhovnik, ki se je v vseh primerih podvrgel volji in pogledom cerkve. Zato je gledal na naš narodni smoter skozi nepotvorjena katoliška očala. Želel je, da bi se rešil ves kompleks nacionalnih vprašanj v Avstriji v sporazumu ž njo in s katoliško južno Nemčijo, zlasti Bavarsko, in da bi se v to močno organizacijo po vojni naposled pritegnili tudi neavstrijski Srbi. Poudarjal je, da je velikosrbska ideja, ojačena z zmagovito balkansko vojno tudi med avstro-ogrskimi južnimi Slovani, stalna nevarnost, ki je ni mogoče z molkom in prezirom spraviti s sveta. S teh vidikov je bil dr. Krek pripadnik trialistične zamisli umorjenega Franca Ferdinanda. To misel je utemeljeval umstveno s hrvatskim državnim pravom. Hrvatsko državno pravo je bilo njegov ljubljenec že davno pred vojno; spominjal ga je često v raznih svojih političnih izjavah. Dokazoval je naravno zvezo slovenskih dežel in Hrvatske z zgodovinsko solidarnostjo, ki se je kazala že v turških bojih srednjega veka in ki je našla izraza v raznih državnih pogodbah in konfederacijah, zlasti pa tudi v hrvatski pragmatični sankciji. Tu stoji

zapisano, da ima na Hrvaškem pravico do dednega nasledstva samo tisti Habsburžan, ki vlada obenem tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Čeprav žive Slovenci in Hrvati v dveh državah, goje vendarle med seboj živahne kulturne in gospodarske odnose. Uresničiti hrvatsko državno idejo znači združiti vse avstrijske Jugoslovane v skupno trialistično državo. Glede Srbije in Črne gore, če bi se hoteli prostovoljno priključiti tej državi, pa ima hrvatska državna ideja še dovolj prostora, da se takó reši končno tudi to vprašanje na podlagi narodnega edinstva Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Med vojno je dr. Krek mnogo delal za rešitev jugoslovanskega vprašanja v tem smislu, in sicer propagandistično in agitatorično. L. 1917. je objavil v znani bavarski katoliški reviji „Süddeutsche Monatshefte“ članek pod naslovom: „Die Habsburger Monarchie und die südslavische Frage“, v katerem je razvijal in utemeljeval svojo zamisel. Dne 10. julija 1917 je govoril v tem smislu v „avstrijski politični družbi“ na Dunaju. V Nemčiji je istega leta izšla njegova in Milčinovičeva knjiga „Die Kroaten und Slovenen“, ki naj bi zlasti katoliške Nemce seznanila s tema dvema izrazito katoliškima narodoma. Začetkom maja 1917 je bil dr. Krek v družbi z dr. Korošcem — „svojim fiducem“, kakor ga je imenoval v šali — še pri ministrskem predsedniku Clam-Martinicu, kateremu je dokazoval, da je na jugu države velesrbska ideja politično najmočnejša, da je torej že zaradi nje treba rešiti jugoslovansko vprašanje v smislu trialistične preureditve države. Toda avstrijski državniki niso mogli storiti ničesar, tudi če bi bili hoteli. Dokler je vladal na Ogrskem srednjeveški fevdalec, ki je tam še danes politično močno privilegirani in neokrnjeni, avstrijska državna polovica ni mogla rešiti jugoslovanskega nacijonalnega vprašanja. Madžarski ministrski predsednik grof Štefan Tisza, je še koncem septembra 1918 prišel v Bosno in je tam nekako takole govoril: Avstrijski parlament dela monarhiji sramoto in ji povzroča neugodja. V interesu Hrvatov je, da jih ločimo od Srbov. Po vojni bo Srbija tako majhna, da bo Bolgarom komaj še za zajtrk. Interesi neločljivo vežejo Ogrsko in Herceg-Bosno. Edinstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev nasprotuje državnim temeljem monarhije. Načelo o samoodločbi narodov je neizvedljivo, ker so narodi tako zelo pomešani med seboj. To geslo so vrgli med nas Angleži, je to ponarejen denar, ki sami ne marajo zanj, kakor nas uči njihov spor s katoliško Irsko.

Meseca marca 1917 mi je pisal dr. Krek, naj ga o priliki posetim, če pridem v Ljubljano. Neko nedeljo v marcu, popoldne, sem se zglasil v njegovi vili. Dan je bil dolgočasen, pust, napol meglen, zemlja je že kipela od gorskih vetrov in pota so bila strašno blatna in kalužasta.

„Kar gori pojdite!“ mi je rekla njegova sestra Cilka, ki je sedela spodaj v kuhinji. „Menda piše!“ —

Našel sem moža spečega, zadremal je ob knjigi. Takoj pa je bil ves svež in živahen kot nekdanj.

„Dolgo Vas že nisem videl! Večkrat že sem mislil na Vas!“

„Hvala. Če bi ne imeli tele črne suknje, bi bili zdaj najbržre soldat. Vidite, da vam je koristna.“

In mi je povedal, da nima pravih osebnih zvez, mislil pa je, odkar dela pri „Gospodarski zvezi“, od pondeljka pa do sobote, da je treba organizirati boljšo aprovizacijo za delavce. Vse konsume, črne ali rdeče, da je treba povezati v skupno nakupovalno družbo ali zadrugo, in če bi mu ne mogel pri tem pomagati. Ko sva napravila konkreten načrt za to njegovo misel, ki se je potem tudi izvedel, sva seveda govorila tudi o politiki.

Najprej se je pritoževal nad dr. Šusteršičem in njegovimi prijatelji okoli kranjskega deželnega odbora. Pripovedoval mi je, na kako pretkan način je dr. Šusteršič postal deželni glavar. Omenjal je njegove kupčije z dunajsko vlado in mi namignil, da je na sledu tudi neki umazani aferi, ki pa ji doslej še ni mogel priti do dna. Potem je postal nekoliko melanholičen. Vojna nas bo dovedla v povsem nove razmere, socialno in politično bo krenilo vse na levo. Njegova stranka se ne bo mogla več držati v tej obliki, zato ker prevladuje sedaj v njej en sam stan. Ta hegemonija enega stanu ne bo mogla obveljati. Sedaj uvideva, da je storil veliko napako, ko se je po l. 1897. s svojim krščinsko-socialnim krilom fuzijoniral s tedanjo narodno-katoliško stranko, z nesodobnimi ljudmi, ki so iskali v katolištvu sebe in koristi za svoje. On bo te ljudi z drjem Šusteršičem pognal iz javnega življenja. In če bo naletel na nepremagljiv odpor med cerkvenimi krogi, bo raje vrgel kolar od sebe — zagrabil je zanj, da pokaže svojo odločnost.

Naposled se je razgovor zasukal. Načela sva naše nacionalno, slovensko in jugoslovansko vprašanje.

„Čul sem, da ste bili pri ministru Clamu?“

„Kdo vam je pa to povedal. Samo moj fidge, Korošec, vé za to.“

„In jaz in najbržre še marsikdo. Propadli ste. Avstrija našega vprašanja ne bo rešila nikoli.“

„Mislite?“

„Vi ste še velik optimist, kakor vidim. Nikoli, vam rečem.“

„Kako pa si vi zamišljate to rešitev. Nekaj se vendarle mora zgoditi! Dobro, naj vzame te avstrijske grofe vrag! Toda, kaj pa mi? Ali ste razmišljali?“

(Dalje prihodnjič.)

spodobi —, z drugo roko pa si je spretno odprla nerodna, razvlečena vratca s kolnika in že je krenila po vrtu proti prikletnim durim. Kajpa, Hilarij je ležal v senci, ker tudi poslej ni imel nikakega opravka v življenju. Manka je bila nekje v sobi in je prišla šele tisti trenotek, ko je Verona že govorila z očetom.

Ko je Verona zagledala Hilarija v senci, se je okrenila k njemu.

„Šta radiš, tatičku?!“ mu je vzkliknila v pozdrav. Snela je spretno rokavico in mu ponudila drobno, belo, nekoliko podolgovato vitko roko, z dolgimi — to je bilo jasno — pobarvanimi nohti.

Hilarij se je toliko dvignil, da je sédel; odprl je usta, da bi nekaj rekel, a nič mu ni prišlo iz grla; dvignil je samo desno roko in se s prsti počohal po porasli bradi.

„Sveti bog,“ je dejal naposled, „kaj si to ti, Veronika?“

„Jaz sem jaz,“ se je nasmehnila. Zdaj se je Hilarij skobacal pokoncu.

(Dalje prih.)

## Pripombe k naši prevratni dobi

Albin Prepeluh

Nadaljevanje

„Svetovna vojna je bila mogoča le s sodelovanjem delavca in kmeta. Razpolagam s statistiko za italijansko vojsko (prof. Cabati), ki je štela vojakov 2,050.371 kmečkega, 1,493.055 delavskega, 280.371 trgovskega stanu in 249.716 ljudi prostih poklicev. Vojsko sestavljata torej kmet in delavec s preko 70 odstotki, a že proti volji združenega delavstva samega vojna ni mogoča.

Ako hočemo razumeti današnji položaj in storiti sklepe za našo akcijo v naprej, si moramo biti svesti posameznih činiteljev pred in med vojno.

Ne meščanska ne naša stranka ni dovolj poznala realnih razmer vojujočih se držav, podcenjevalo se je Nemce, nadcenjevalo se je Rusijo povsodi, posebno pa pri nas. Kdor je Rusijo le količkaj proučeval, je moral vedeti, da so tla mogočnega ruskega kolosa izpodkopana. Od revolucije leta 1905. naprej je bilo delavstvo in kmetstvo revolucionarno, ne v zmislu prazne besede zapadne socijalne demokracije, marveč pripravljeno, vreči se brezobzirno v boj za svobodo. Cilj mu ni bil le strmoglaviti carizem, ampak ves kapitalistični in socijalni red. Rusko meščanstvo pa je bilo že davno prej in še bolj od leta 1905., ko se je preplašilo delavskega gibanja, gnilo do mozga, moralno in politično. Car je bil slabotnež, njegova zaslomba: 600.000 orožnikov. Rusija je bila za vojno pripravljena za nekaj mesecev; vsi



predpogoji za veliko moderno vojno so manjkali. Rusija ni imela lastnih tvornic, ne potrebnih strateških železnic, ne dovolj vozil.

Kdor pa je nasprotno Nemčijo proučil, mora priznati, da je meščanstvo in plemstvo telesno in duševno krepko, da je industrija Nemčije na prvi stopnji med kulturnimi državami ter da je nemško ljudstvo narod v orožju, 70 milijonov ljudi. Morda ni nobena stvar tako značilna za pripravljenost nemške armade kakor okoliščina, da je vojaška uprava že desetletja pred vojno vse zapadne province sanitarno organizirala takó, da so bile kos preskrbeti največje število ranjencev in bolnikov v stalnih modernih zavodih. S tako državo se ne more meriti agrarna država, kakor je ruska; ogromne mase vojaštva, nakupičene v naglici, so bolj škodile, nego koristile. Obenem je zbiranje ljudskih mas na fronti omogočilo vspešno revolucionarno propagando med vojsko samo. Ko je bil večji del redne ruske vojske po porazu pri Gorlicah zajet, je prišlo na novo fronto črnovojništvo iz revolucionarnih središč.

Vojna je pokazala, da je vojno tekmovanje mogoče le med industrialnimi in kulturnimi državami prve vrste, kakor je Nemčija, Anglija, Francija in Severna Amerika.

Enako napačni nazori so veljali o Italiji. Res, da je ta država zadnja desetletja v vsakem oziru napredovala in ob libijskem podjetju se je zdela polna zdravja in moči. Pozablja se, da Italija še danes po kulturi ljudstva ni enotna država; da je ves južni del Italije zanemarjen in da je v srednji Italiji močno razvito revolucionarno-agrarno gibanje. Italijansko ljudstvo ni imelo volje za odločen boj in je bilo poleg ruskega najmanj zavzeto za imperijalistične cilje lastne države. Le tako se morejo pojasniti neizbežni porazi italijanske armade.

Rusija in Italija, obe kažeta, kako je vse odvisno od dobre volje proletarijata.“

Nadaljeval je:

„Odločno moramo protestirati proti očitaniu, da socijalna demokracija ni narodna. Zavedamo se jasno, da smo del slovenskega naroda ter da moremo biti edini pravi zastopniki tega zapušenega naroda. Koristiti pa mu moremo le ob jasnem pogledu na realne moči okoli sebe, ki nas vodijo na pot svobode in samoodločevanja našega ljudstva. Ako smo pretehtali prav moči Nemčije, Italije in Rusije ter razumeli pravi pomen ruske revolucije, moramo tudi brez pritajevanja priznavati istino, katero je vojna že ugotovila, to je preteči razpad Avstrije. Ako hočemo to razumeti, se nam je

ozreti na postanek in rast naše države, na njeno zgodovino, etnografični sestav, prirodno bogastvo in prometno-geografično lego v Evropi. Po zgodovinsko-materialističnem načelu Karla Marxa je produkcija zemeljskih in človeških sil merodajna za razvoj človeštva, ravno tako sta ta dva činitelja merodajna tudi za rast, življenje in smrt držav. Avstrija je označena po podolju veletoka Donave, s svojim karpat-skim robom, kakor trdnjava proti ruski ravnini in s svojim sudetskimi nastavkom, kakor trdnjava proti Nemčiji, a s svojim Krasom, kakor trdnjava proti Italiji — skratka Avstrija nam je le prometno-gospodarska prirodna skupina, jadransko-dunavsko-sudetsko-karpat-ska. Na teh tleh ima dovolj lastne produkcije, da preživlja prebivalstvo; ima najugodnejšo lego za dobavo in dovoz potrebnih industrialnih sirovin, večji del svojega ozemlja pa pripravljenega za odjemanje produktov. Nje prirodna bogastva še vedno niso dovolj preiskana. Etnografsko je ta skupina križišče in središče evropskih kulturnih narodov, nemškega, romunskega in madjarskega, med seboj v ravnotežju, takó da posamezne skupine znašajo le približno do 12 milijonov kompaktnega prebivalstva: Čehi v Sudetih, Nemci v Alpah, Jugoslovani ob Adriji, Madjari v srednji in Romuni ob dolnji ravnini Donave. Le Nemci imajo svoje nacionalno življenje oprto na nemški „rajh“, brez gospodarskega izhoda na druge strani, takó da so nacionalno-gospodarsko vezani in popolnoma odvisni od nemškega „rajha“. Vsa nemška alpska skupina je pasivni privesek južnonemškemu ozemlju, obenem pa nacionalen klin, porinjen med Čehe in Jugoslovane, od katerih živi. Ostale skupine, češkoslovaška, madjarska, romunska in jugoslovanska so vezane gospodarsko in politično druga na drugo. Le gospodarsko in prometno združene, predstavljajo močno državo ter si jamčijo med seboj polno svobodo proti sosednim velikim narodnim celotam. Združeni z alpskimi Nemci tvorijo veliko prirodno zemljepisno ozemlje. Vsa zgodovina teh narodov kaže doslednjo nizanje enega dela na drugega. „Bella gerant alii tu felix Austria nubi!“ to je načelo, da je tekom vekov skupina za skupino iskala zaslombe v večji enoti. To naravno notranjo silo združevanja kaže heterogenost elementov, kakor so madjarski, češki in nemški. Tudi poljska skupina do Visle, se je v srednjem veku nagibala po združenju z donavsko skupino, dokler je zveza na vzhod, z Ukrajino, ni odtegnila za drugo zgodovinsko nalogo. Po opešanju turške države je Avstrija s prirodno silo stremela k srbski Moravi in romunski Aluti. Da Avstrija ni postala strnjena, res centralna evropska država od nemškega morja do Adrije in črnega morja, zadržala jo je umetno do leta 1866. dinastična vez z nemškim vladarstvom.“

„Italijanskemu problemu dela težave zgodovinska ideologija ne le med Italijani samimi, ampak tudi med Francozi, Angleži in Nemci. Dosedanja politika teh držav je bila izključno osnovana na ideološke predsodke in nestvarne etnografične in zgodovinske podatke. Pred vsem moramo ugotoviti in priznati, da Trentino geografično, prometno in etnografično spada k severni Italiji, da se avstrijski patrijotizem tam goji umetno le v klerikalnih krogih, enako kakor v furlanski nižini do obronkov Krasa. Ravno tako je dejstvo, da so obrežna mesta od Trsta do Pulja in vsa v Dalmaciji, ostanki rimskih kolonij. Tekom srednjega veka je bilo istrsko in dalmatinsko obrežje v oblasti beneške republike, ta je bila absolutni vladar Adrije. Slovanski živelj je segal sicer do notranje Istre in severne Furlanije, prestopil pa je le na eni točki k Adriji, pri Devinskem gradu. Veljal bi torej neoporečno zgodovinski princip v prilog Italije, ako ne bi bila beneška republika propadla leta 1799. in avstrijsko cesarstvo ne bi bilo nastopilo njene dediščine. Po istem naravnem razvoju je izgubila Avstrija svojo posest v prirodnih mejah Italije, zato pa je ohranila svojo oblast na vzhodni Adriji. Veljati bi utegnil za Italijo le etnografični moderni gospodarski princip. Glede Dalmacije v etnografičnem oziru nima nikakega naslova več, ker šteje italijanski element samó 3 odstotke vsega prebivalstva. Šlo bi le še za ostalo Primorje. Glede tega so trditve naših pičlih slovenskih učenjakov precej nemerodajne. Ako trdijo, da so Slovenci prišli z orožjem v roki kakor Longobardi ali Madjari v kraje, kjer so danes naseljeni, nimajo zato najmanjšega zgodovinskega vira. Vemo le, da so slovenske čete združene z Obri, največ pod njih vodstvom, plenile po Balkanu, posamezne manjše pa daleč na severu in zapadu. O kakem zavojevalnem naselju, kakor je zgodovinsko dokazano za germanska in uraloaltajska plemena, ni ne duha ne sluha. Na slovenski zemlji ste se naselili le četa Hrvatov na Koroškem in ena v gornji Italiji, sledovi obeh so še tu. Da bi Slovenci kdaj zasedli obrežna mesta, zavojevali Trst in Pulj, tega dejstva ni. Trst je bil do leta 1382. samostojno mesto, vse primorsko obrežje je bilo do leta 1799, pa benečansko. Etnografično so primorska mesta in Trst še danes brez dvoma italijanska. Niti zgodovinski niti etnografični princip ne more veljati v prilog Slovencev glede Trsta in Primorja. Po principu samoodločbe narodov sme torej Trst in italijansko Primorje brez dvojbe zahtevati záse polno narodno in kulturno samovlado.

Le iz gospodarskega vidika pridemo do pravilne rešitve razmerja Italije do jugoslovanske skupine, oprti na realno zgodovino. Geografična imena in statistika sta dva realna činitelja, ki kažeta, da so Slovenci segali početkom srednjega veka severno do Donave, zahodno

do Solnograških jezer, globoko na Tirolsko in v Furlanijo do Timenta, brez sledu lastne bojne ali politične organizacije. Slovenci so torej v teh krajih bili od nekdanj mirno pastirsko-poljedelsko pleme do leta 1848., ko so se oprostili nemških graščin in robote. Po redko naseljenih alpskih krajih so tekom srednjega veka do okolo XIV. stoletja Bavarci polagoma zasedli obe Avstriji, Solnograško, Tirolsko, severni in vzhodni del Koroške in Štajerske; latinski koloni Furlanije pa so pofurlanili med njimi bivajoče Slovence. Slovenci torej v krajih, kjer prebivajo, nimajo druge opore, nego moderni narodnostni in gospodarski princip.

Kjer Slovenci še danes kompaktno stanujejo, je problem jasen, zmeda je le v krajih, kjer so se med njimi ustanovila gospodarska mestna središča vsled tujega priseljevanja, po Koroškem, Štajerskem, Kranjskem nemškega, v Primorju laškega. Kranjska je svoje trge in mesta asimilirala tekom zadnje polovice XIX. stoletja, enako Goriska in hrvatski Kvarner. Rapidno Hrvatje napredujejo v Istri, kjer so dosegli že morsko obal. Enako so tudi Nemci v prirodnem razvoju asimilirali Celovec in Beljak, Maribor in Celje pa sta pod avstrijsko vlado umetno ustvarjena in vzdrževana jezikovna otoka. Za vse enake otoke, ali so slovenski ali laški ali nemški, velja načelo francoskega socijologa Germana: da je pri mešanih pokrajinah merodajna večina kmečkega prebivalstva, ki kompaktno objemlje mesto in kateremu ta služi kot gospodarski centrum. Torej le po prirodnem, modernem gospodarskem razvoju bi imeli Slovenci pravico na Gorico in pravico na samoupravo poleg Italijanov v Trstu.

Dobro razsvetljuje moderno gospodarsko načelo mesto Trst. Dokler v Avstriji ni bilo industrializma, dokler je bila Avstrija vezana gospodarsko na Nemčijo, na Donavo in Labo, toliko časa je bil Trst izključno laški, četudi je posredoval največ ožjo trgovino na jugu s hrvatsko-slovenskim zaledjem.

Italiji Trst ni služil nikdar, ali omejeno samo v dobi od 1814 do 1866, ko je bila Avstrija v posesti gorenje Italije in se je vezal v eni in isti državi z gospodarskim in upravnim življenjem severne Italije. Izven te izredne epizode, je živel Trst vedno svoje ločeno gospodarsko življenje, nasprotno, bil je tekmeč benečanskih istrskih mest in pozneje Benetk samih. Ko se je Benečija odtrgala od Avstrije, od leta 1866. naprej, je postal Trst jadranski emporij ter je prevzel trgovino notranje Avstrije. Z otvoritvijo bohinjsko-turske železnice, pa tudi ono južne Nemčije. Ako se je Trst v prvem delu te dobe iredentiziral, pojasnjuje to dejstvo ustanovitev zedinjene Italije ter okoliščina, da se je mnogo italijanskih elementov

iz Italije naselilo v Trstu, ker je avstrijska vlada do padca namestnika Depretisa leta 1889. z vso silo skušala osnovati italijansko, vladi prijazno stranko. Zato je podpirala italijanski element proti slovenskemu. S tem letom začne večje zanimanje za Trst; bolj napete so postale razmere z Italijo, vsled tega je vlada opustila očitno favoriziranje Italijanov. Po industrijalizaciji Trsta se je priselilo mnogo slovenskega elementa iz zaledja, da je danes Trst etnografično dvetretjinsko italijansko in enotretjinsko slovensko mesto, da brez posebnega varstva italijanskega elementa v doglednem času postane popolnoma utrakvističen. Slovenski element je torej produkt prirodnega gospodarskega razvoja Trsta in njegove geografične in etnografične lege.

Trst je po svoji legi, odkar je Avstrija odtrgana od Germanije, predpogoj gospodarskega življenja avstrijske državne skupine. Njega zaledje je izključno slovensko-hrvatsko. Le od tega imajo Slovenci pravico do polnega razvoja v tem mestu in le iz tega stališča Trst ne spada k Italiji, ampak k jadransko-donavski skupini.

Da gre italijanskemu elementu v Trstu polna samovlada se razume.

Ta rešitev je edino pravična, mogoča in jamči za svobodo in ravnovesje ob Adriji.

Napačna ideologija in površno znanstvo je skalilo miren in jasen pogled na ta problem. Gotovo je, da Italija tudi z nujno gospodarskega stališča nima nobene pravice na Trst, na Gorico, na Adrijo in Primorje, kakor imajo notranje avstrijske dežele, nemške, češke, poljske ali madjarske, nujno gospodarsko pravico reklamirati prosto pot do Adrije in velikega svetovnega emporija Trsta.

Da je Italija stopila v vojno iz čisto imperijalističnega vzroka, končno priznava sama, priznavati morajo to tudi ž njo zvezani Francozi in Angleži. Celo vojni poročevalec Low, katerega je angleška vlada poslala na soško fronto, je končno uvidel: „Moramo, ako se vpoštevava vse činitelje, priznati, da je stremljnejše Italije proti Avstriji še bolj imperijalistično nego ono Nemčije.“

O Madjarski je dejal sledeče:

„Enako zamotan in enako naraven je madjarski problem. Tudi tukaj niso še dovolj jasni zgodovinski, etnografični in zgodovinski pojmi. Madjari so v X. stoletju prišli čez Karpate v bojeviti četi okoli 400.000 jezdecev ter so zasedli solnčno pokrajino pod Karpatih in okoli Blatnega jezera. V svojih pohodih na zapad in jug so raztrosili plemensko moč tako, da so se skoraj pomešali med starimi slovanskimi naseljeniki in so ob sklonu XI. stoletja bili že tako maloštevilni, da

so imeli samo še plemstvo. Dobili so močan pritok lastne krvi po Numanih in Jasigih, ki so se naselili na nekdanj močvirnatih, pustih krajih med Donavo in Tiso. Tod je tudi še danes prava krvna in jezikovna moč Madjarov. Kot etnografičen tok pol milijona ljudi bivajo Sekelci v vzhodni Sedmograški, gotovo ostanek starih Hunov ali Obrov ali Bolgarov istega uralo-altajskega plemena in jezika. Kakor Češka in Poljska, tako se je tudi Ogrska pod fevdalnim sistemom naselila z nemškimi meščani in kmeti; ostali so še slovanski otoki in po odgonu Turkov so se priselili slovaški in srbski, tako da je Madjarska ob nastopu lastne države 1867. bila etnografično slikovito mešana. Ko so leta 1848. Madjari stopili v boj za svojo svobodo, poveljevali so madjarski plemiči, jedro vojništva pa so tvorili slovaški polki. Ti so se borili za madjarsko hegemonijo! Tudi leta 1867. Madjari niso priborili svoje svobode z lastno močjo, marveč je bila dar, kakor pravi zgodovinar Charmatz, zveze cesarice Elizabete in grofa Andrasija, ki sta pripravila cesarja Franca Jožefa do tega, da je ustvaril proti volji slovanskih narodov, prvotno tudi proti volji Nemcev, dualizem. Nemci so ga sprejeli z upanjem, da potom dualizma Madjari ukrote svoje slovansko prebivalstvo, Nemci pa tokraj Litve svoje.“

Postanek dualizma in madjarske države je torej očitno nasilje nad slovanskimi narodi v Avstriji. Leta 1867. niso tvorili Madjari niti polovice, ako bi se odštelo tudi vse jezikovne otoke, niti 35 do 40 odstotkov prebivalstva. Tudi na zgodovino se moremo opirati le toliko, kolikor jim je cesar Franc Jožef priznal kljub Vilagošu, zgodovinsko kontinuiteto. Etnografično in gospodarsko Madjari takrat sploh niso bili vitalni. Ako so se torej vrgli kljub narodnostnemu zakonu z vso silo na asimilacijo slovanskih, romunskih in nemških elementov, je bil to boj za lastno življenje, boj samoohrane. Obstanek madjarske države in madjarskega plemena je bil mogoč le: 1. z asimilacijo Židov, Nemcev, Srbov in Slovakov, ki so prebivali med Madjari, 2. z ustanovitvijo velikega industrialnega in trgoveškega centra v Budimpešti, 3. z osvojitvijo pristopa do morja z odvzetjem hrvatske Reke. To so bili življenjski predpogoji Madjarske države in madjarskega naroda leta 1867. in so še danes. Temu se razsoden človek ne more upirati: Madjari imajo pravico do lastnega narodnega in gospodarskega življenja. Ustvarili so si milijonsko industrialno in trgovsko mesto Budimpešto, četudi s pomočjo pomadjarjenih Židov; brez težave so asimilirali slovanske in nemške razstresene otoke. Za Reko je uporabljati načelo, veljavno za Trst, to je mora ostati svobodno pristanišče kot emporij celega hrvatsko-ogrskega ozemlja.

A Madjari segajo preko tega, zahtevajo asimilacijo tudi kompaktnega ozemlja Slovakov, Malorusov, Romunov in Srbov, silijo celo na samovladno Hrvatsko. Sklicujoč se na pravice ogrske krone, zahtevajo záse Dalmacijo, Bosno in Hercegovino, Srbijo in Romunijo, celo nadbalkansko Bolgarijo imajo v naslovu krone. Oprti na takšno zgodovinsko pravo merijo svoje imperijalistično stremljenje nele na samostojno državo, ampak na državo, ki bi dejansko vladala široko na vse strani preko prirodnih mej Romunije do Donave in Črnega morja in po pritokih Save in Donave Severni Balkan, takó da bi bili gospodarji celega balkanskega polotoka in celega Podunavja. S to imperijalistično težnjo pa je obstoj jadransko-sudetsko-karpatske skupine onemogočen. Del alpske in sudetske skupine po odcepitvi Donavja postane gospodarsko, etnografično in politično nemogoč, vsled tega neopravičen in po naravnem razvoju navezan na germansko centralno državo. Za Ogrsko proti cislajtanski Avstriji velja rek: *Mors tua, vita mea!* Zahtevani razvoj Ogrske pomeni za Avstrijo pričetek nje polne odvisnosti od Nemčije. Cislajtanska Avstrija bi poleg velike madjarske države postala nepotrebna, nje združitev z Velenemčijo pa naravna posledica.

Svetovna vojna nam kaže ves ta notranji, realni narodni gospodarski in politični konflikt takó, da stojimo pred dilemo, ali 1. enotna jadransko-donavsko-sudetsko-karpatska državna celota enakovrstnih, enakojakih narodnih in samovladnih skupin, to je poljske-privisljanske ravnine, romunske-sedmograške in dolnje donavske, češkoslovaške-sudetske, nemške-alpske, madjarske-osrednje-donavske ravnine ter jugoslovanske-jadransko-donavske, ali 2. razpad na dve veliki imperijalistični skupini, donavsko-balkansko pod hegemonijo Madjarov in alpsko-privisljansko-sudetsko v območju Germanije. V tem primeru bi obveljala gospodarska prometna zveza gorenje in srednje Donave in Labe — Hamburg in Antwerpen. Trst in Adrija nad Dalmacijo iz kulturnih in enografičnih momentov pripade potem brez dvoma Italiji.

Zato so intenzivno interesirani na razpadu cislajtanijske Germanije, Madjari in Italijani. Ti so zgodovinski narodni in gospodarski prirodni in neodoljivi sovražniki samostojne osrednje države, ki bi delila zapad in vzhod ter preprečila germanski, madjarski in ruski imperijalizem. Tako je nerazločno povezan problem Velegermanije, Avstrije, Ogrske, Italije in zapadnih Slovanov.“

Ti močni argumenti za neko jadransko-podonavsko-sudetsko-karpatsko državo so sicer zelo interesirali, opozicije v stranki pa niso pridobili za sebe. Zakaj ne?

(Dalje prih.)

# Pripombe k naši prevratni dobi\*

Albin Prepeluh

Nadaljevanje

Gledanje in — reči smem — močni argumenti drja. Tume niso mogli zadovoljiti opozicije v stranki, to je „Socijalistične omladine“, ki je gledala na problem avstro-ogrške monarhije drugače. Predvidevali smo neodvratno nujnost popolnega razpada stare, še napol fevdalne monarhije, ker smo si osvojili načelo narodne samoodločbe in v njeni končni posledici ustvaritev lastne in neodvisne države Jugoslovanov.

Jezik veže človeka s človekom in je tedaj tudi za gospodarstvo najvažnejši instrument. Jezik postane nacijonalen hkratu z zmago blagovnega prometa, ki poveže posamezen narod. Iz te činjenice se rodi nacijonalna država kot najprimernejša oblika kapitalističnega gospodarjenja. V Zapadni Evropi so se izoblikovali meščanski narodi kot posledica velike francoske revolucije, a ta razvoj je trajal skoraj celo stoletje, do ustanovitve nemškega „rajha“. V dobi, ko se je nacijonalna država v Evropi začela razvijati že v imperijalistično, pa se je na vzhodu šele začela doba narodnih in demokratičnih revolucij — v Perziji, v Kini, v Indiji in na Balkanu. Pobuda za nje je izšla iz ruske revolucije po rusko-japonski vojni v l. 1905. Balkanska vojna l. 1912. je završila oblikovanje nacijonalnih držav na jugovzhodu Evrope. Svetovna vojna naj bi dovršila delo nacijonalnih revolucij še s tem, da bi privedla avstro-ogrsko monarhijo do razsula. Te zgodovinske razvojne nuje so se zavedali le posamezniki, dočim nezadovoljne široke plasti ljudstva sprva niso imele niti pojma, kod in kam vede pot zgodovine. Niti avstrijska socijalna demokracija ni razumela duhâ, ki je vodil v bližnje narodnostne revolucije. V nacijonalnem pogledu se je pod vplivom svojih meščansko vzgojenih voditeljev prilagodovala narodnostni politiki vladajočih razredov. Zato je bila zagovornica prisiljenega skupnega življenja desetih narodov v avstro-ogrski državi. Ta napaka je imela za posledico drugo, da namreč ni mogla ustvariti temeljev za revolucionarno enoto delavcev v teh desetih narodih, ki so se zato morali deliti na razne narodnostne stranke. Dr. K. Renner, njen teoretik in strokovnjak v nacijonalnih problemih habsburške monarhije, je neprestano iskal le pomlajevalnih sredstev za to zastarelo državo, samo da bi jo rešil razpada zaradi odpora njenih narodov, ki se nacijonalno niso dali več tlačiti. V zadnjem trenutku je cesar Karl

---

\* V zadnji številki je pri poročilu o referatu drja. H. Tume popraviti številko, da je prišlo na Ogrsko 40.000 Madžarov in ne 400.000.



hotel „svoje“ narode pomiriti z oficijelnim programom avstrijske socialne demokracije in je zato razglasil obljubo, da bo svojo državo spremenil v federacijo avtonomnih narodov. Kakšen pa bi bil ta program v praksi, so pokazale že poprej priprave za takozvano socialistično konferenco v Stokholmu v l. 1917., ko so dunajski voditelji nemško-avstrijske socialne demokracije še vedno govorili o nekih „narodnostih“, o nekih polmiših in poltičih, ki sami nimajo pogojev za samostojno in polnovredno narodno življenje. Temu naziranju je pritrdilo tudi tedanje oficijelno vodstvo jugoslovanske socialne demokracije, ki naj bi ga v Stokholmu zastopal baš dr. H. Tuma. Do te konference k sreči ni prišlo, ker jo je preprečila antanta, zlasti Anglija in Francija. Po zlomu avstro-ogrske armade in zaradi znane Wilsonove odločbe se je nemška in madjarska nadvlada razšula v nič. Avstrijski Nemci so prišli nenadoma sami v težak položaj, da jih bodo Slovani nadvladali. Šele tedaj je duhovni vodja dunajskih socialnih demokratov dr. O. Bauer sprejel načelo narodne samoodločbe brez pristavkov. Ta zamuda pa ni bila potrebna proletarijatu nemške Avstrije, temveč je postala rešilna bilka nemško-alpskega meščanstva v njegovi obrambi za svojo državno samostojnost. Socialistični poslanci dunajskega parlamenta so „priznali“ avstrijskim narodom pravico do samoodločbe šele 5. oktobra 1918, torej le en dan poprej kot nemške meščanske stranke. Neodločnost in oportunistično odlašanje v zgodovinskih trenutkih je bilo sploh značilno za vodstvo avstrijske socialne demokracije in je revolucionarno razpoloženje delavstva ohlajevalo, ker je povdarjalo, da ima ta revolucija pretežno nacionalno obeležje. Kako pa je bilo na Dunaju v resnici, dokazuje zopet dejstvo, da so vladajoči meščani antanto prosili, naj zajame vso poraženo armado, in da je dunajska velika buržoazija zaprosila celo italijanskega generala, naj zasede Dunaj z italijanskimi četami. Prav ta ozkosrčna in neodločna politika je vodila do neuspeha tudi letos v februarjem uporu delavstva v Avstriji. V tej borbi je zasedaj zmagalo staro avstrijsko plemstvo, ker ga avstrijska socialna demokracija ni o pravem času podvrгла agrarni reformi, ker ni razlastila njegovih veleposestev in ga likvidirala.

Ta duh težke gibljivosti in okorelosti je v obče nekakšna avstrijska lastnost. To se je jasno pokazalo tudi med Slovenci, ki so sicer stari jarem v nacionalnem pogledu hudo občutili, toda bi se pretežno radi zadovoljili le z olajšanjem nacionalnega pritiska, ne da bi resno stremeli po popolni ločitvi. Majska deklaracija je bila sicer navdušeno sprejeta, toda ljudstvo in njegovi voditelji so jo razumeli natančno takó, kakor je bila zapisana. Tako je ljubljanski škof dr. A. Jeglič meseca januarja 1918 v „Škofijskem listu“ zapisal tele odkritosrčne

stavke: Deklaracija je za Slovence življenjskega pomena, sosednim narodom ni krivična, za obstoj in mir Avstrije pa izredno koristna. Žalibog so jo nekatere mogočne stranke v Avstriji in zunaj nje začele razlagati popolnoma krivo in Slovencem podtikati nepatriotične, izdajalske namene. „Zoper tako grdo počenjanje sem se zares razsrdil.“

Brez dvoma se je škof s to in z drugimi svojimi izjavami odločno in hrabro zavzemal za Slovence, ne dvomim pa, da je res tako mislil glede našega odnosa do Avstrije.

Majniško deklaracijo je podpisal tudi dr. Ivan Šušteršič, veleavstrijec po mišljenju in dejanjih. Razkol v klerikalni stranki oziroma razpor med dr. Šušteršičem in škofom so nazvèn utemeljevali s političnimi gesli: za deklaracijo ali proti nji, za jugoslovansko državo ali proti nji. V resnici pa je imel ta spor spočetka povsem druge vzroke: osebno razračunavanje med prvaki stranke. Če bi teh osebnih sporov ne bilo, bi ostala klerikalna stranka enotna in bi prav tako zastopala misel majniške deklaracije v okviru monarhije. V domnevi, da spor ni bil načelne politiške narave, me podpira pismo, ki ga je škof pisal svojemu bivšemu političnemu ljubljencu l. 1922 in odgovor dr. Šušteršiča na to pismo, ki ju priobčujem pod črto.\*

#### Škofovo pismo dr. Ivanu Šušteršiču.

V Gornjem gradu, 26. julija 1922.

Preblagorodni gospod!

Šele sedaj, ko sem po opravljeni kanonični vizitaciji v gornjegrajskem miru, Vam morem odgovoriti na Vaš list z dne 22. junija. V spomin naj Vam pokličem zgodovino Vašega padca.

#### I.

Tekom let ste si pridobili toliko veljavo, da smo mislili, da bi brez Vas vse delo v smislu sklepov naših katoliških shodov razpadlo. Saj sta Vi in dr. Krek bila duša našega političnega, gospodarskega in sploh vsega organizatoričnega življenja. Jaz sem vajino uspešno delo podpiral osebno in z navodili, ki sem jih dajal duhovnikom.

Žal, da ste zadnja leta, približno od l. 1916, začeli nastopati izredno samolastno in avtokratično. Vso moč ste hoteli imeti v svojih rokah, vsi drugi naj bi Vam le pritrjevali. Začeli ste trditi, da ste Vi edini voditelj, da ste Vi sami stranka. Kako ste si prizadevali, da bi listi pisali le po Vaših informacijah in edino le in favorem Vaše osebe. Kot načelnik državnozbornskega kluba mu niste bili odkritosrčni; za njegovim hrbtom ste z ministrom Stürgkhom politiko delali in vodili, kar je poslance silno bolelo. Polagoma se je rodilo in vedno več verjetnosti dobivalo mnenje, da, celo prepričanje, da presoimate in vodite vse le z ozirom na svojo osebo; kó ste proti naročilu in volji kluba na čuden in skrivosten način postali deželni glavar, se je odpor proti Vam hitro povečal.

Pa tudi zaupanje do Vas se je vedno bolj in bolj zmanjševalo. Ustmeno in pismeno sem Vas nekolikokrat svaril, rekoč, da neznosni avtokratizem bo vzbudil in že vzbuja močno reakcijo, ki Vas bo strmoglavila. Svaril sem

Vas brez uspeha. In kaj se je zgodilo? Odvrnili so se od Vas Hrvatje, vsi obmejni Slovenci, večina poslancev in doma je vse kipelo, rasel je v stranki razkol, ki ga je pospeševalo Vaše očitno in neprikrito zaničevanje mladih inteligentov. Celotni ministri in dvor Vas niso več uvaževali. Tako so se zadeve razvijale počasi, toda dosledno v letih 1916 in 1917.

Koliko sem jaz trpel! Večkrat sem posredoval, boječ se hudih in nesrečnih posledic našega notranjega razdora. Najbolj me je pekla slutnja, da se bodo duhovniki razcepili. Saj ste na raznih dobro pripravljenih sestankih mnoge popolnoma pridobili za svoje namene, želeč na vsak način obdržati v rokah vajeti, ki so se Vam nekako izvijale iz njih.

Vse okolnosti so se tako razvijale, da na eni strani bi bili Vi, nekaj županov in duhovniki, na drugi strani pa vsi naši mlajši inteligenti in skoraj vse ljudstvo. Torej mladina in večina ljudstva zoper Vas in zoper duhovnike. In posledice?

Trepetal sem pred trenutkom, ko me bodo zunanje okolnosti prisilile, da bom moral nastopiti zoper Vas javno in odločno.

## II.

Ta trenutek je prišel ob koncu l. 1917, ko ste Vi po vsaki ceni hoteli priti v delegacije. V mesecu septembru ste sklicali shod vodstva stranke. Znali ste izposlovati strogo naročilo klubu na Dunaju, da mora v delegacije voliti Vas. Toda, ker se izgubljenemu zaupanju ne more dekretirati, klub ni volil Vas, ker Vam ni mogel več zaupati, ampak dr. Korošca. To je Vas silno razkačilo.

Ko sem Vas takrat obiskal, ste o tej „šuftariji“ prestrastno govorili in grozili z ostrim nastopom. Izstopili ste iz jugoslovanskega kluba, objavili ste ostro pismo poslancem in sklicali sejo izvršilnega odbora SLS na neki četrtek ob koncu novembra.

Zakaj ste Vi tako ostro nastopili? Saj so volitve sploh in še posebno v delegacije stvar zaupanja, ne pa sile in moči. In ali ste Vi kako pravico imeli, da morate ravno Vi biti voljeni v delegacijo? V žalosti in v strahu radi pretečnega razdora sem Vam še pred shodom napisal list, v katerem sem Vam posebno položil na srce mnenja izvenkranjskih odličnih mož, ki so mi rekli, da v takem slučaju očitnega in javnega nezaupanja bi se oni umaknili v ozadje, kar bi tudi od Vas pričakovali.

Vi tega nasveta niste uvaževali. Pač pa ste na dotičnem shodu po strastnih govorih zoper poslance proglasili, da je SLS razpuščena in da zasnujete novo kmečko stranko. Vsi navzoči so Vaše sklepe navdušeno odobrili.

O teh dogodkih na shodu sem jaz šele v soboto zvedel. Prišel mi je v roke tudi strasten oklic našim kmetom zoper poslance za novo stranko. Ker Vam državnozbornski klub ni ustregel, naj propade vse dosedanje delo, naj se po deželi razpali sovraštvo med raznimi stanovni in prično pogubni boji med člani prepotrebne SLS! Strašno sem bil žalosten!

Spoznal sem, da je sedaj prišel trenutek, da moram iz ljubezni do naroda in do cerkve z vso veljavo in močjo nastopiti zoper tako pogubne in neosnovane nakane razžaljenega deželnega glavarja. Moral sem hiteti, da rešim, kar se še rešiti more. Že v soboto sem spisal oklic na ljudstvo in duhovnike zoper Vaše namere, dal sem vsem kar mogoče miroljubna navodila in preprečil sem, da strastnega in razburljivega oklica kmetom naši listi niso prinesli.

Po tem mojem oklicu, ki ga je „Slovenec“ prinesel v pondeljek, je bila vsa javnost prepričana, da Vi ne bodete zmagali, ampak da bodete propadli. In Vi? Ali bi ne bilo modro in domoljubno, ko bi se bili umaknili vsaj sedaj in tako preprečili ne le strastne borbe med nami, ampak tudi svoj popoln padec?

### III.

Umaknili se niste, marveč ste započeto pogubno delo z vso silo in strastjo nadaljevali. Ustanovili ste list „Resnica“ in, ako se ne motim, kmalu potem še list „Novice“. Oba lista sta z načinom pisanja in zavijanjem dogodkov strasti, že razpaljene, še bolj podžigala. Mene je najbolj pekel razdor med duhovniki, ker precejšnje število, morda nad polovico, je šlo za Vami in je preziralo navodilo škofovo. Posebno žalostno pa je bilo, da je ljudstvo zupanje do teh duhovnikov izgubljevalo in sploh otrpnelo do duhovnikov in do cerkvenega življenja. Zoper Vas so bili dijaki, akademiki, starešine, vsi mladi izobraženci in ogromna večina ljudstva. Da, radi Vašega nastopa, radi grde pisave v „Resnici“ in „Novicah“, so Vas začeli sovražiti in, ako se prav spominjam, celo groziti z dejanskimi napadi.

Tako je med nami vse kipelo do strašnega poloma, vsled katerega ste Vi, prisiljeni po okolišnih, ponižan in osamljen, zapustili svojo domovino. Zdihnil sem: o kako tragičen konec tako slavljenega moža! In kdo ga je zakrivil? Jaz ali Vi?

### IV.

Po prevratu smo se kmalu zopet orientirali. SLS se je znova konstituirala in je začela vsestransko organizatorično delo. Stranka je sedaj močna in složna, kakor nikoli poprej. Ima točen političen, gospodarski in socialen program v svitu sklepov naših katoliških shodov, le razširjen in spopolnjen po potrebah sedanjega časa.

Tudi duhovniki so se večinoma pomirili in delujejo primerno sedanjim potrebam. Le prav malo število ne more iz prejšnje mentalitete ven, nam nasprotuje in čaka odrešenja od Vas.

Toda jaz sem se hudo maščeval nad duhovniki, ki so bili in so še z Vami proti meni. Tako trdite v svojem listu. No, pa poglejmo, kako sem se maščeval.

Glede dr. Lampeta sem storil to, da sem dva- ali celo tritrat preprečil njegovo prizadevanje, da bi tiskovno društvo in naše časopisje dobil v roke on in Vaša stranka, tudi sem mu sub obedientia prepovedal agitirati za strujo, ki sem jo jaz obsodil. — Župnik Piber je postal v Gorjah nemogoč, pa sem mu naklonil prelepo župnijo Šenčur pri Kranju. — Župniku Šinkovcu sem nasvetoval naj gre v pokoj, ker je radi čudnega političnega nastopa za duhovno pastirovanje nemogoč. Ni me poslušal, toda okoliščini so ga prav kmalu na ta korak prisilile. — Kaplanu Strajharju sem naklonil župnijo Borovnica, ker v Št. Rupertu ni mogel več ostati. — To je moje maščevanje. In ti gospodje? Še vedno mi nasprotujete, da, celo grde me. In jaz? Molčim.

### K o n e c.

Evo, to Vam je zgodovina Vašega padca. Smilite se mi, ker še niste izpregledali. Prehude Vaše dušne borbe, ki sem jih opazoval v letih 1916—1918, še niso prenehale, marveč se celo povečale. Bog daj, da bi kmalu spoznali vir vsega svojega zla in rekli: mea culpa! Pa se bo v srcu zdanilo, bridkosti ne bodo več tako grenke, življenje v ponižnosti bolj mirno in Bogu vdano.

Pozdrav in blagoslov!

Dr. Anton Bonav. Jeglič.

## Prevzvišeni!

Potrjujem sprejem Vašega pisma z dne 26. julija t. l. in obžalujem, da v njem ne najdem odgovora na tehtna vprašanja in pozive nepolitičnega značaja, katere sem bil sprožil v svojem pismu od 14. junija t. l. — Zgodilo se je, kar sem slutil in v svojem pismu prerokoval: „Tu umolknete!“ Nastopi tedaj, po besedilu in smislu mojega omenjenega pisma, posledica, da Vas moram smatrati osebno odgovornim za vse laži, klevete in krivice, ki sem jih precizno označil v svojem pismu z dne 14. junija t. l. — Nastopijo tudi vse druge posledice, ki sem jih tam namignil, odnosno, ki slede avtomatično iz vsebine mojega prvega pisma.

Po tej ugotovitvi, ki zaključuje diskusijo, naj kratko resumiram. Jaz sem v pismu 14. junija obravnaval sploh le moralična vprašanja, izključivši *expressis verbis* politiko, omejil sem se torej na predmete, glede katerih sem Vam kot škofu moral pripisovati kompetenco. Na misel mi ni prišlo, spuščati se v kontroverzo politične narave. Preciziral sem tehtne moralične probleme in niti enega političnega. In kaj sem dobil kot odgovor? Izvleček tistih političnih čenč, ki so Vam jih nanosili svojedobno izvestni politikanti in katere so Vam postale, po misterioznem psihičnem procesu, neka dogma.

Jaz se nisem nikdar pritoževal in se ne pritožujem zoper svoj politični padec. Umirite se vendar enkrat s tem dejstvom. Tudi nisem zahteval in ne zahtevam od Vas nobenega računa ali pojasnila radi mojega „padca“, s katerim sem popolnoma zadovoljen in ki me res prav nič ne vznemirja. Če bi bilo tudi vse natančno in do pičice tako, kakor mi pišete, ostanejo istotako odprta in v popolni moči zgolj moralična vprašanja osebne dostojnosti, poštenosti, resnice in krščanske ljubezni ter pravičnosti. Ali sem nehal biti objekt teh dolžnosti, ker sem politično padel? Ali sem s svojimi svojci postal „vogelfrei“, ker sem padel z vodilnega mesta? Zakaj ne morete odgovoriti na ta vprašanja? Ali se sme padlemu političnemu voditelju odrekati možnost, služiti v domovini svoj vsakdanji kruh? Ali se ga sme preganjati z osebnim sovraštvom in osebno osveto? Ali se ga sme poljubno obrekovati? Ali se mu sme, direktno ali indirektno, streči po življenju? Z lece oznanjujete, da ne, v praksi potrjujete, da je tako prav! Povem Vam, da se mi smilite, ko vidim, kam ste zašli in da je Vaša zaslepljenost zaenkrat nepremagljiva. Posito sed non concesso, da bi bila od Vas podana „zgodovina mojega padca“ do pičice resnična, kaj bi to značilo? Nič več in nič manj, kot da nisem prost človeških slabosti. Ali ste Vi brez njih? Ali poznate sploh človeka, ki je brez njih?

Nočem se spustiti v nobeno prerekanje glede zgodovine mojega padca, ki mi jo servirate. Ali hočete mene prepričati, ko sem vendar vse sam doživel, medtem, ko ste Vi bili in ste žrtev mistifikacije?

Naj Vam vendar še predočim nekatera precizna dejstva, da vidite, na kakšnih nogah je Vaše zgodovino-pisje.

„Začeli ste trditi, da ste Vi sami stranka“ mi očita Vaša „zgodovina“. Kdaj in komu sem to trdil? Kdor Vam je to pravil, se je debelo zlagal. Pika.

„Polagoma se je rodilo in vedno več verjetnosti dobivalo mnenje, da, celo prepričanje, da presoimate in vodite vse le z ozirom na svojo osebo, ko ste proti naročilu in volji kluba na čuden in skrivnosten način postali de-

želni glavar...“ Prvi del tega odstavka Vaše „zgodovine“ je čisto navadno sumničenje, brez dejanske podlage, drugi, pozitivni del pa navadna debela laž. Klub mi ni v zadevi deželnega glavarstva nikdar nič naročil in ni v tem oziru nikdar izrazil kake svoje volje ali le želje. Sploh se s to zadevo niti pečal ni! Kdo Vas je tako grozno mistificiral? Skrivnost postanka mojega deželnega glavarstva je pa bila tako velika, da sem o tem poročal Izvršilnemu odboru SLS, ki je to skrivnost vzel brez ugovora na znanje in me na predlog pok. dr. Kreka soglasno pozval, da obdržim tudi svoj državnozbornski mandat, katerega sem bil v smislu strankinih pravil dal stranki na razpolago. Državnozbornski klub pa je bil tako ogorčen, da me je vnovič izvolil soglasno svojim načelnikom.

Tako bi lahko navajal še razne druge točke Vaše „zgodovine“ mojega padca, ki kar mrgoli objektivnih neresnic in zavijanja dogodkov. Pa čemu? Zaenkrat imate očitvidno še bronasto čelo ter nočete in nočete videti resnice, ki je protivna Vaši prepereli mentalnosti iz let 1916 do 1918. Seveda, priznati objektivno resnico, to bi bilo za Vas istovetno s priznanjem vnebovpjajočih krivic, katerih ste deležen kot aktiven storilec in Vi bi bili potem morda kot škof nemogoči. Ker pa očitvidno te misli ne prenesete, ostanete krčevito pri svoji „zgodovini“ in rajše zaprete oči, kot da bi pogledali tja, kjer se vidi objektivna resnica v jasnem svitu. Prav iz srca obžalujem, da se ne morete vzpeti na piedestal, ki bi odgovaljal Vašemu visokemu dostojanstvu, temveč ljubite kretati se v nižavi najmalenkostnejših osebnih spletk pretekle zgodovinske dobe, ki se je za večno pogreznila v morje nekdanjosti. Ni moja naloga učiti Vas. Morebiti pa vendar še doživim čas, ko se Vam odpro oči. In to bo dobro za Vas.

Ne morem končati, da bi ne reagiral na Vaše opazke glede nekaterih duhovnikov, ki jih omenjate v Vašem pismu. Popolnoma irelevantno je, kakšno župnijo ste dali tej ali oni žrtvi nizke gonje Vaših zaupnikov in podlih špijonov. Ravno tako je brez pomena za stvar, če ste dr. Lampeta na smrtni postelji obiskovali. S tem niste popravili nobene krivice in nobenega gorja, ki se je po Vaši krivdi in ob Vašem aktivnem sodelovanju prizadela tem izvrstnim gospodom...

Vi zlorabljate škofovsko avtoriteto in ste jo zlasti zlorabili proti duhovnikom, ki nočejo in po svoji vesti ne morejo slediti Vašemu povelju, da bi podpirali politično in osebno nemoralno lopovščino. Namesto, da bi bili škof, si dopadete v vlogi političnega priganjača neke moralično zelo nizko stoječe družbe špekulantov. Prav nič se ne zmenite za vest posameznega duhovnika. Vse hočete tiranizirati na necerkvenem polju. Sic volo, sic jubeo! Pazite! Svaka sila do vremena! Vaši duhovniki niso brezdušna bitja, v katera jih hočete ponižati, marveč vestni možje z lastnim duševnim življenjem. In Vaši politični eksperimenti so se preslabo obnesli, da bi Vam mogli politično avtoriteto priznati.

Vtis imam, da nimate pravega notranjega miru. Vidite, jaz pa sem v posesti popolnega duševnega miru. Prav nič se ne čutim ponižanega po svojem političnem padcu. Zakaj neki? Saj nisem učinil ničesar, kar bi mi vest očitala. Pa tudi nobenega nečastnega dejanja, nobene neznačajnosti. V najtežavnejših okoliščinah sem do konca zvesto vztrajal in — padel. Srečen sem, da sem bil v celi aferi naklo in ne kladivo. Posebno me pa veseli, da sem rešen vsakega stika z izvestnimi umazanimi elementi. In rešen sem težke butare, ki sem jo nosil skozi tri desetletja.

Vi mi očitate, da nisem hotel „prostovoljno“ odstopiti in pripisujete to z Vam lastno dušeslovno avtoriteto nizkim samopridnim namenom. Pozabili pa ste, da sem Vam že decembra leta 1915. pismeno naznanil svoj pol-polen izstop iz javnega življenja. Vi pa ste prišli takoj drugi dan k meni in me pripravili, da sem vztrajal. In še pozneje, ko se je bil konflikt v stranki že zelo poostril, ste me pismeno prosili, naj nikar ne odstopam. To vse pa suvereno prezirate, ker se ne strinja z Vašim današnjim konceptom. Da se pa pozneje nisem udal sramotnemu in moraličnemu kriminalnemu pritisku, to je bilo načelno vprašanje zvestobe napram svojim dolžnostim. Silno tuje se Vam očitvidno zdi tako razumevanje svojega zvanja in zdi se mi, da me sodite po zgledih okoli sebe. Psihološko interesantno pa je, da tam vidite same čednosti in kreposti, ko nasprotno mene neprestano insultirate z nizkimi insinacijami, ki ste se jih naučili od onih, ki jih jaz bolje poznam kot Vi. Kadar pa navajate „fakta“, so ali popolnoma izmišljena ali napak zvita. In če se Vas pozivlje, da zasledujete objektivno resnico, ponavljate stare insinucije in neresnice, izbegujoč hladno objektivno iskanje resnice. Zakaj se resnice bojite?

Toda čemu bi še nadaljeval ta razmotrivanja? Če hočete absolutno ostati pokrovitelj laži in krivice, Vam tega ne morem braniti. Ako ne sprevidite, da tudi napram političnemu voditelju veljajo načela resnice, pravice in krščanske ljubezni in da je moralično popolnoma brezpomembno, če je svoj padec sam zakrivil ali ne; če smatrate, kakor zveni iz Vašega pisma, obsodbe vreden objekt sovraštva in osvete, ne pa sovraštvo in osveto samo, — je vsaka diskusija z Vami odveč. Storil sem, kar sem mogel, da Vam odprem oči, da Vas privedem do razločevanja moraličnih argumentov od političnih. Uspeh, to vidim, ni v mojih rokah. Naj Vam in meni Bog pomaga!

Sprejmite, Prezvzišeni, kot cerkveni knez izraz moje spoštljivosti, sicer pa moje zadnje pozdrave, kajti zdi se mi, da gredo najina pota za to življenje narazen.

Volders, 24. avgusta 1922.

Dr. Ivan Šušteršič.

Pa ne samo škof, tudi drugi tedanji politični možje so glede Avstrije mislili enako. Meseca marca 1918. se je vršil na primer v Krškem ljudski tabor, na katerem so govorili dr. A. Korošec, poslanec J. Hladnik, za narodno napredno stranko dr. Iv. Dimnik in dr. J. Štiker. V izglasovani resoluciji se govori o jugoslovanski državi pod habsburškim žezlom. Na tem in ostalih podobnih zborovanjih se je izrekala zahvala in udanost cesarju in papežu. Takšnih izjav udanosti in zahvalnosti avstrijska oblast ni zahtevala in so bile podane prostovoljno. Zato, da bi vlado in cesarja prevarile? Mislim da ne, tako neiskreni ti možje niso bili.

Shodi klerikalne „Slovenske kmetske zveze“ so se vršili v ravno takem duhu. Njen shod pri Sv. Barbari v Halozah, na katerem je govoril poslanec Mihael Brenčič, je na primer sklenil: „Svojemu habsburškemu vladarju in celi habsburški hiši pa še sedaj prisegamo nemomajano zvestobo in udanost“.

Sestanki duhovščine so sklepali podobne izjave, na priliko dekanjski sestanek v Leskovcu (25 svetnih duhovnikov in 8 redovnikov): pridružujemo se majski deklaraciji za zedinjeno samostojno jugoslovansko državo pod habsburškim žezlom ter prizadevanju sv. očeta in cesarja za mir.

Seveda so avstrijski Nemci sumničili propagando za majsko deklaracijo med ljudstvom kot veleizdajalsko. Tako se je vodstvo SLS čutilo primorano dne 20. azrila 1918 izdati komunike, ki pravi: „Smo prej ko slej na stališču jugoslovanske deklaracije, kakor so jo podali poslanci Jugoslovanskega kluba v državnem zboru“. In že 21. maja je seja istega vodstva znova izjavljala: „SLS ostaja zvesta svojim načelom, stoji neomajno na stališču majniške deklaracije, kateri tudi najhujši sovražniki ne morejo odrekati zvestobe do cesarske hiše in lojalnosti do Avstrije.“

Krški škof dr. A. Mahnič je priobčil dne 5. junija 1918 članek pod naslovom „Jugoslovanstvo in katolicizem“, v katerem zanikuje nevarnost Srbov in pravoslavja za Hrvate in katolištvo. Takole piše: „Za nas južne Slovane je državnopravno vprašanje v razmerju našega vprašanja do habsburške dinastije že rešeno. Naše aspiracije ne samo ne nasprotujejo lojalnosti, temveč smo s svojo majniško deklaracijo svojo lojalnost ob tem kritičnem času svetovnih prevratnih dogodkov pred svetom afirmirali. Naj se slednjič izvede ustavna preosnova habsburške monarhije kakorkoli, nič ni v interesu monarhije bolj poželjno kot osnovanje jugoslovanske države, kakršna je zamišljena v majniškem programu.“

Dr. A. Mahnič, teoretični začetnik slovenskega klerikalizma in njegov načelni borec, je svojo zamisel brez dvoma zapisal brez hinavščine. Jugoslovansko državo si je predstavljal kot ustavno preosnovno avstro-ogrske monarhije v trialistično državo.

Tudi mogočnim dunajskim katoličanom propaganda za majsko deklaracijo ni bila po volji ter so jo sumničili. V tem pogledu se je odlikoval zlasti vodilni dunajski katoliški list „Reichspost“. — Ljubljanski „Slovenec“ je imel potrebo ž njim voditi prepir in mu je 13. junija 1918 takole odgovoril: „Če pomislimo, da je v okviru habsburške monarhije mogla obstojati samostojna ogrska država, se s cerkvenega stališča gotovo ne more ugovarjati, ako se v okviru iste države stremi tudi za češko in jugoslovansko državo. — Bistveno enako je odgovarjal „Slovenec“ tudi na napade italijanskega katoliškega lista „Unione“ v Trstu.

V mesecu juliju 1918 je metal italijanski aeroplan na Ljubljano letake, ki so bili podpisani od drja. Trumbiča. V zvezi s tem dogodkom sta se podala načelnik SLS prelat A. Kalan in načelnik J. D. S. dr.



I. Tavčar k deželnemu predsedniku Kranjske, grofu Attems, kateremu sta izročila sledečo izjavo:

„V imenu ogromne večine slovenskega prebivalstva naše dežele izrekava, da naše ljudstvo nima in noče imeti nobene dotike s Trumbičem in najodločnejše ugovarjava, če se je gotovim krogom zljubilo našo deželo očrniti z neresnično trditvijo, da je okužena in prepojena po Trumbičevih nazorih. Dalje izjavljava, da smo v pokorščini udani vladarski dvojici in da je posebno grda laž, kakor da so se tudi po naši deželi širile nesramne govorice proti Nji, ki je našemu ljudstvu vzor vladarice. Vsi občutimo, da je za nas žaljivo, če nas hoče kdo komandirati k patriotični ljubezni in udanosti do Njihovih Veličanstev. Tudi majniška deklaracija naših državnih poslancev se opira na avstrijski temelj in zato se ji ljudstvo noče in ne more odpovedati in se ji odpovedalo ne bo.“

Meseca julija 1918 je demisijoniral avstrijski ministrski predsednik dr. Seidel. Ta mož je načeloma že pristal na neko avtonomijo avstrijskih Jugoslovanov, toda brez Slovencev, o katerih je sodil, da njihovega ozemlja avstrijski Nemci ne morejo pogrešati. Ob njegovi demisiji je priobčil ljubljanski „Slovenec“ dopis iz slovenskih poslanskih krogov, v katerem je bilo rečeno: „Nismo nikdar zavzemali načeloma odklonilnega stališča do državnih potrebščin in nikdar se nismo branili resnega poskusa, da se naša ustava revidira. Razmerje Jugoslovanov do nove vlade je s tem dano.“

30. julija 1918 je priredila jugoslovanska socijalna demokracija v Ljubljani javni zbor, ki je izrekel, da zahteva združitev troimenega jugoslovanskega naroda v lastno demokratično državo ter da bo v doseg tega cilja zastavila stranka vse svoje sile. Na tem zboru so govorili Anton Kristan, Delič, Petejan, Kopač, Čobal in Regent iz Trsta. Na tem zborovanju ni bilo slišati nobenih izjav lojalitete ne cesarju ne papežu.

Naposled je bil dne 17. avgusta 1918 v Ljubljani ustanovljen „Narodni svet za Slovenijo in Istro“. Na sestanku se je ugotovilo, da je ljubljanski „Narodni svet“ samo en del vseobče narodne organizacije in koncentracije, ki naj dobi svoj vrhovni organ v skupnem jugoslovanskem narodnem odboru v Zagrebu. Predsednik slovenskega in istrskega narodnega sveta je postal dr. A. Korošec, v odbor pa so bili izbrani še trije klerikalci, trije liberalci in dr. Červar za Istro. Na tem sestanku so bili navzoči tudi zastopniki slovenske soc. demokracije, katerih stranka pa formalno še ni pristopila k skupni organizaciji. A. Kristan je v njihovem imenu izjavil: Na današnji sestanek smo prišli v prepričanju, da so v življenju narodov trenutki, ko je potrebno sodelovanje vseh. Mi formalno nismo vstopili. Toda v trenutkih, ki se nam bodo zdeli važni za vse, bomo solidarni z ostalimi.

Že naslednji dan pa je trobilo napredo in nenapredno vodilno slovensko časopisje, da je šef avstrijskega generalnega štaba pohvalil Slovence zaradi zopetne pridobitve Monticella.

V Zagrebu ni bilo za prevrat pripravljenega še ničesar. Hrvatsko-srbska koalicija, ki je imela večino v hrvatskem saboru, se ni mogla odločiti za jasno in odločilno besedo. Vodilni politiki so izjavljali privatno, da morajo Hrvati imeti pred očmi praktične vsakdanje potrebe, zato ne morejo kratkomalo prelomiti z Pešto. Prva od hrvatskih organiziranih strank se je odločila Hrvatska seljačka stranka pod vodstvom Stjepana Radiča, ki je sklicala na dan 25. avgusta v Zagreb sejo delegatov. Na tej seji se je strankino vodstvo izreklo za načelo popolne narodne samoodločbe, pridružujoč se jugoslovenskemu zedinjenju, izjavljajoč se za češko-poljsko-jugoslovansko zvezo.

Avstrijski episkopat je koncem avgusta 1918 izdal pastirski list, v katerem so škofje takole modrovali: Ako bi šlo po volji našega cesarja, bi že davno imeli mir. Sovražniki odklanjajo vsako mirovno ponudbo. Posegli so celo po sramotnem sredstvu, da zapeljujejo naše narode k odpadu od cesarja in države. Končno pozivajo škofje avstrijske narode, naj hrabro vztrajajo v boju, kajti Avstrija ima kot katoliška oblast v srcu Evrope posebno nalogo. Njena npravna moč temelji v katoliški veri.

Kmalu nato je izšla tudi neka okrožnica ljubljanskega škofa, v kateri je rečeno: Najbolj je to notranje novo življenje podžgala naša majniška deklaracija, ki je za vse Jugoslovane, posebno pa za nas Slovence, življenjske važnosti. Pa tudi za našo avstrijsko monarhijo in našo častitljivo habsburško hišo je ta deklaracija kar naravnost rešilnega pomena.

Končno je pricapljal še centralni organ avstrijsko nemške socialne demokracije „Arbeiter Zeitung“, ki je razpravljajl o jugoslovanskem vprašanju. Ponavljal je, kar je povedal dr. Seidel že pred meseci: da združitev Slovencev z ostalimi Jugoslovani ni mogoča, da pa naj se združijo hrvatsko-srbske dežele v skupno državno telo. „Arbeiter Zeitung“ je prednjačila meščanski miselnosti samo v tem, da ni omenjala habsburške dinastije.

Dne 21. septembra 1918 je prišel ogrski ministrski predsednik grof Štefan Tisza, tisti, ki je baje bil edini med svetovalci Franca Jožefa proti vojni in ki je bil že prve dni poloma umorjen, v Sarajevo. Tam je sklical politične ljudi in jim je tako-le govoril:

Bosansko-hercegovskega sabora se ne more sklicati. Dovolj sramote povzroča monarhiji že avstrijski parlament. Slovenci so agenti antante. Glede Hrvatov mora iti politika za tem, da se ločijo od Srbov. Po vojni bo Srbija tako majhna, da bo Bolgarom komaj za zajtrk, če

bo treba. Ogrska in Herceg-Bosna imajo skupne interese. Edinstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev je nezdržljivo z interesi avstro-ogrške monarhije. Načelo o samoodločbi narodov je neizvedljivo, kjer so narodi tako pomešani med seboj, da ni mogoče potegniti mejâ. To je ponarejen denar, ki so ga vrgli med nas Angleži, da povzročè zmedo. Sami ga ne priznavajo, to dokazuje katoliška Irska. Madžarske čete so prelile veliko krvi za svobodo krščanskega ljudstva na Balkanu.

Grof Tisza, zapoznela lastavica, je odšel iz Sarajeva brez političnega uspeha.

Dva dni kasneje so združeni Srbi in Francozi zavzeli že Kičevo in Prilep v južni Srbiji.

2. oktobra 1918 je car Ferdinand Koburg priznal, da je izgubil igro in je pred Aleksandrom Stambolijskim pobegnil v Nemčijo.

Na predvečer tega dne pa je Jugoslovanski klub na Dunaju sklenil intervenirati pri vladi zaradi oprostitev od vojaške službe, češ, da se prosilci slovenske narodnosti pri tem zapostavljajo.

Že naslednji dan so Srbi v drugo vkorakali v Kumanovo kot zmagovalci.

Dan na to je avstro-ogrška monarhija potom svojega poslanika v Stokholmu zaprosila ameriškega prezidenta za premirje.

Sedaj šele, ko je bilo že vse odločeno, se je ustanovilo v Zagrebu „Narodno Veće“, skoraj dva meseca po ustanovnem zborovanju za Slovenijo in Istro v Ljubljani. Tu so bile navzoče nekatere politične skupine, ki niso imele zaledja med narodom, Radičeva Hrvatska seljačka stranka in Slovenci. Hrvatsko-srbska koalicija je še vedno kolebala, hotela je „živeti do kraja“. V odbor tega okrnjenega „Narodnega Veća“ je prišlo 14 Slovencev (osem klerikalcev, štirje liberalci, en Tržičan in en Istran). Šele 9. oktobra se je zbrala na posvèt hrvatsko-srbska koalicija in pod pritiskom novih razmer načelno sklenila vstopiti v novo organizacijo. Njeni predstavniki v odboru „Narodnega Veća“ so bili: Svetozar Pribičević, dr. Dušan Popović, Venčeslav Wilder, dr. Edo Lukinić in dr. Ivan Ribar.

Prav isti dan je zasedal avstrijski parlament na Dunaju. Pri tej priliki je načelnik Jugoslovanskega kluba, dr. A. Korošec, stavil vprašanje na ministrskega predsednika in domobranskega ministra, zakaj se še vedno jemlje talci v Herceg-Bosni, nadalje je interpeliral za abolicijo obsojenih upornih mornarjev v Kotoru. Interpelant je grajal, da ministrski predsednik ne odgovarja točno na vprašanja slovanskih poslancev. Na isti seji je klerikalni poslanec dr. Ivan Benkovič predložil spomenico v zadevi neke zaplembe živil v Brežicah, ki so prišle iz Hrvatske, poslanec dr. K. Verstovšek pa se je zavzemal za neko dija-

ško ustanov pri naučnem ministrstvu. Kot običajno, je „Slovenec“ tudi sedaj bučno hvalil in poveličeval „vspehe“ poslancev.

Dva dni kasneje, dne 11. oktobra 1918, je imel dr. A. Korošec sestanek z notranjim in z domobranskim ministrom, in se je pri tej priliki zavzel tudi za oprostitev osovja ljubljanskega gledališča od vojaške službe.

Že naslednji dan, 12. oktobra 1918, pa je nemški državni tajnik dr. Golf odgovoril, da nemška vlada sprejema Wilsonov pogoj in da bo izpraznila zasedeno ozemlje antantnih držav.

Prav tisti dan so se sporazumeli odposlanci hrvatsko-srbske koalicije v hrvatskem saboru z „Narodnim Većem“ v Zagrebu glede sedelovanja in vstopa v skupno organizacijo.

Ves čas, ko se je vršila agitacija za majniško deklaracijo, je obnem ž njo šla tudi propaganda za habsburško dinastijo in za papeža. O tem pričajo ne le tedanji shodi in izjave odgovornih političnih mož, ki jih je samih za celo knjigo, temveč tudi izjave malih kmetskih občin. Z izjemo prav maloštevilnih, so se občinski odbori po vrsti izrekli „za jugoslovansko edinstvo pod habsburškim žezlom, da se tako zagotovi Slovincem popolna svoboda v verskem, političnem in gospodarskem pogledu“. Takšne izjave so se končevale z zatrdilom udanosti cesarju, papežu in na Kranjskem većinoma tudi škofu. (Občina Jurjevica, Dolenjavo pri Ribnici, Mokronog, Dolenji Logatec, Križe pri Tržiču itd. itd.) Ljudstvo se je pač ravnalo po dejanjih svojih političnih vodnikov in po slovenskem časopisju.

Na obvestilo nemškega državnega tajnika dr. Golfa je odgovoril Wilson, da ne more dovoliti premirja, ker ima samodrška sila, ki je doslej odločala o usodi nemškega naroda, možnost motiti svetovni mir tudi še v bodoče. Pogajati da se noče s cesarjem, temveč le z narodom.

V istem času so na Dunaju slovenski poslanci še vedno interpelirali vlado zaradi nameravane preložitve jugozapadne fronte v slovenske dežele.

Dne 19. oktobra 1918 je bil načelnik „Jugoslovanskega kluba“ dr. A. Korošec pri ministrskem predsedniku baronu Hussareku, da protestira proti preložitvi frontnih čet na jugoslovansko ozemlje in da se zavzame za pomilostitev kotorskih upornih mornarjev.

Dva dni kasneje je prispel na Dunaj Wilsonov odgovor na avstro-ogrsko mirovno prošnjo. Wilson ni bil več zadovoljen z narodno avtonomijo, kakor jo je formuliral v svoji poslanici z dne 6. januarja 1918. Od tedaj so se izvršili veliki dogodki, zlasti pa so Združene države ameriške priznale češkoslovaški „Narodni svet“ kot bojujočo se vlado. Glede avstro-ogrskih Jugoslovancev pa je rekel, naj oni sami sklepajo o svoji nadaljni bodočnosti.

Z ozirom na Wilsonov odgovor, je izdalo „Narodno Veće“ v Zagrebu „Proglas jugoslovanskemu narodu“, ki odklanja cesarjevo ponudbo narodnih avtonomij in zahteva zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov na njihovem etnografskem ozemlju.

Dan kasneje: Avstrijski državni zbor še vedno zaseda. Na seji interpelira slovenski poslanec dr. Iv. Benkovič vlado zaradi političnega preganjanja rudniških nameščencev Trboveljske premogokopne družbe, dr. Korošec pa zaradi premestitve Jugoslovancev in Čehoslovakov ter poljskih regimentov v njihove domovine.

Naslednji dan je hrvatski pešpolk bana Jelačića svojevoljno zasedel Reko ter razorožil ogrske honvede, ki so bili v mestu. Spričo tega je poslanec dr. Korošec dne 24. okt. 1918 v vojnem odseku avstrijske delegacije prosil vojnega ministra, da naj se zaradi te zasedbe vojaštva ne preganja, ker je v tem primeru le izpolnilo voljo ljudstva.

Tri dni kasneje je pobegnil mogočni nemški cesar.

Dne 29. oktobra so Ljubljancani priredili veliko manifestacijo narodne osvoboditve. Ljudstvu je govorilo več politikov. Ivan Hribar je rekel med drugim: Svobodni državljani ste. Kot takšni pa se dobro zavedajte, da Vam bo ta največja dobrina ostala ohranjena le tedaj, ako bo vaš državni ustroj redno deloval. Prišli ste semkaj, da spoznate tiste, ki naj za to skrbе.

Poslanec dr. Lovro Pogačnik pa je rekel tako: Prihajam naravnost z Dunaja in Vam prinašam pozdrave vseh tistih poslancev, kar jih je še gori, v Jugoslovanskem klubu. Danes gledajo vsi, ki žive v onih svojih ponosnih palačah s strahom v bodočnost, ker se boje da bo po „Ringu“ rasla trava in da bo vse opustošeno.

Ta manifestujoča, mnogotisočna množica je nosila s seboj narodne zastave in standarte z raznimi napisi. Ti napisi zgovorno pripovedujejo, da je bila po nepričakovanem Wilsonovem odgovoru čez noč vržena iz tira vsa stara miselnost in da je novo nastali politični položaj silno presenetil domačo vsezaverodomcesarsko politiko. Nove enotne politične ideje še ni bilo in zato so se na tablicah, ki so morale iznad glav množice, brali sledeči, deloma tudi nesmiselni napisi: Naprej zastava slave, Živijo Wilson osvoboditelj, Živijo Trumbič, Živijo dr. Korošec, Živela država SHS, Živela republika, Živijo Pašić, Naš Samo prihaja, Slavimo slavno Slavo slavnih Slovanov, Od Korotana do Soluna. Le vkup uboga gmajna, Buči naše morje adrijansko, Pozdravljeni osvobojeni koroški bratje, Ljubimo se, Slava Matiju Gubcu, Od Gdanskega do Trsta, Za staro pravdo. In podobno.

Takšen konglomerat političnih in socialnih idej pokaže zgodovina le redkokdaj. Bili smo pač politični otroci, nezreli nevedneži, povsem nepripravljeni na dogodke, ki so se hitro odigravali v Evropi.

# Pripombe k naši prevratni dobi\*

Albin Prepeluh

Konec.

Leta 1916. je bila na Krasu zima izredno mila. Ves prosinec je ostal brez snega, brez burje in opoldan je bilo solnce gorko kot spomladi. Zato pa je bil konec zime slab, deževen, snežen in blaten. Tedaj so ob Soči gremeli topovi že drugo leto. Pred vojno, prav do njenega izbruha, je bila Italija član takozvane „trozveze“ in po naših kmetjskih hišah so visele podobe avstrijskega, nemškega in italijanskega suverena, ki si hkratu podajajo roké. Toda leta 1914. se je Italija izmuznila in avstrijski vagoni, ki so prišli na mejo po italijanske polke, so se vrnili prazni. To je bilo prvo razočaranje i na Dunaju i v Berlinu. Nemški cesar se je na svojega dovčerajšnjega zaveznika in prijatelja tako zelo razhudil, da je na nekem aktu pripisal k imenu italijanskega suverena nemško besedico: Schurke. Po mnenju mnogih lajikov in vojakov, bi mogle italijanske armade l. 1915. brez večjih žrtev prodreti najmanj do Save. Avstro-ogrška obramba je imela tedaj zaradi svoje velike zaposlenosti proti Rusom na svoji jugozapadni meji le maloštevilno vojaštvo, skoraj same domobrnce starejših letnikov, in finančne ter obmejne stražnike. Na Krasu so v goščah postavili velike topove — iz lesa, namenoma slabo prikrite, da bi bili sovražniku v strašilo. Toda italijanske armade so se ustavile ob Soči in pod visoko kraško planoto. Avstroogrška obrambna armada se je zbirala počasi. Poveljnik soške armade, general infanterije Svetozar Boroevič, eden tistih redkih cesarskih generalov, ki

---

\* Iz krogov bralcev „Sodobnosti“ sem prejel pismo znanega novinarja in bivšega rez. oficirja glede na pojasnilo g. dr. H. Tume, natisnjeno v zadnji številki. Pismo se glasi:

Spoštovani gospod! V pismu g. dr. Tume, objavljenem v št. 9 „Sodobnosti“ za l. 1934. na str. 416 kot pojasnilo k članku „Pripombe k naši prevratni dobi“, me je posebno zanimal stavek, kjer pravi g. dr. Tuma: „Ko pa je izvedel g. Anton Kristan, da namerava stranka poslati mene v Stockholm, je vzrožil ter zahteval mesto zasé, menda kot priznanemu voditelju stranke na Kranjskem.“

O tem pa, zakaj in kako je „vzrožil“ pokojni g. A. Kristan, pa mislim, da vem nekoliko več povedati kakor g. dr. Tuma, in sicer to-le:

L. 1917. nekako sredi poletja sem bil po svojem dopustu iz bolnišnice v Gradcu prideljen ljubljanskemu oddelku „Quartiermeister-Abteilung“-e. Tam so me zaposlili v oddelku, ki je reševal prošnje za daljše dopuste in za oprostitve od vojaške službe. Med stotinami takih prošenj sem zagledal nekega

so imeli v Galiciji vojaške uspehe, se je naselil v vili slovenskega trgovca Jurce v Postojni. Dokaz, da se je odločil braniti Sočo.

Postojna je bila prenatrpana, pravo mravljišče ljudi. Tu je bil sedež operativne armade, tu so bili razni vojaški uradi in veliko število oficirjev za službo v zaledju. Navadno je bil komandiran v Postojno tudi eden številnih mlajših habsburških nadvojvod, časih celo kar po dva. Šepetalo se je, da je bil Boroević te kontrole zelo „vesel“. Civilni detektivi in dunajski časopisni reporterji so prežali na to visoko cesarsko gospodo, kadar je na izprehodih jezdila po cestah in drevoredih. Če se je časopisnemu reporterju posrečil fotografski strel in je slika izpadla dobro, smo prihodnji teden že lahko kupili ta ali oni dunajski list, ki je prinesel veliko sliko s podpisom: „Erzherzog N. N. im Felde“.

Navadni zemljani v teh okoliščinah seveda nismo nikjer našli stanovanj in smo se morali zadovoljiti s priložnostnimi ležišči. Zaradi tega smo prosti čas pretolkli ali v naravi ali po gostilnah. Tu pa si naletel često na zanimive družbe. Posamezni nemški oficirji se iz bogzna kakšnih razlogov niso počutili dobro v družbi sebi enakih, pa so iskali civilnih domačih družb, ako so jih našli in jim zaupali. Tu pa se je časih potegnilo kar do zore. V takšnih družbah si često pobral to ali ono novico, ki bi ostala sicer v sobah pisarn operativne armade. Mogel si brati celo tajna ali vsaj rezervatna armadna povelja, podpisana od generala infanterije Boroevića. Časih so bila ta povelja smešna spričo tega, ker so imela značaj stroge poverljivosti. Nekaj takšnih povelj sem celo nehote odnesel. Za primer naj navedem nekaj smešnih. Vrhovna armadna komanda je zvedela, da je nekdo kljub

---

dne tudi prošnjo g. Antona Kristana za oprostitev, ker da je vodja velike delavske konzumne organizacije, ki preskrbljuje na tisoče delavcev z živili. Te prošnje pa nisem rešil jaz sam, ampak sem jo predložil svojemu neposrednemu predstojniku majorju Poljancu. Ta je ves ogorčen prošnjo zavrnil kot neutemeljeno — zakaj, tega ne vem.

Ta zavrnitev je očitno g. A. Kristana močno zabolela in — zaskrbelo. Iti v fronto ni bila prijetna zadeva. V svoji stiski se je torej g. Anton Kristan — kakor mi je kasneje sam pripovedoval, ne da bi bil o svoji prošnji za oprostitev le črhnil, — jadrno odpeljal na Dunaj k dr. Adlerju, voditelju avstrijske socialne demokracije, in ta mu je izposloval preko ministrstva za zunanje zadeve, v čigar delokrog je spadala takrat konferenca v Stockholmu, toliko zaželjeno oprostitev od vojaške službe naravnost pri vojnem ministrstvu. Glavna stvar za g. A. Kristana po mojem mnenju torej ni bila konferenca, pač pa oprostitev od vojaške službe, za katero naj bi bila udeležba na konferenci samo povod ali vzrok.

strogi prepovedi pokazal švedskemu oficirju (nevtralcu) neki uradni spis o izkušnjah frontnih utrd. Švedski oficir je to nedolžno dognanje najbrže javil svojim predpostavljenim. Švedski vojaški ataše v Berlinu je moral biti velik naivnež, ker je kmalo potem prosil vojno ministrstvo v Berlinu za tri izvode tega spisa. Zaradi te nedolžne zadeve je bil takoj ogenj v strehi po vsej Nemčiji in vsej Avstroogrski. Koliko tisoč poročil so morali napisati oficirji na svoje komande zaradi te zadeve, o kateri je naivni Šved mislil, da je tako preprosta.

Ali drugo „strogo poverljivo armadno povelje“, ki se je pečalo s to-le zadevo: V promet so prišle razglednice, na katerih je bil naslikan Kristus ali pa angel, ki koraka mirno preko bojnega polja, polnega ranjencev. Tekst pod sliko je vseboval izreke ali iz biblije ali iz desetih božjih zapovedi ali iz očenaša. Nekdo je nekje doznal, da dobivajo takšne razglednice celo vojaki na fronto. In je pomislil, da utegnejo biti te razglednice mirovna propaganda, ki je bila — naravno — strogo prepovedana. Rezervatno armadno povelje je na to nevarnost opozorilo ne samo oficirje in vojaško cenzuro, temveč tudi vse c. kr. politične oblasti, nadalje bosansko-hercegovsko deželno vlado, ministra notranjih zadev, hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko deželno vlado itd. Bil je izdan ukaz, da se morajo te in podobne razglednice, kjerkoli se najdejo, zapleniti in uničiti. Velikanski upravni aparat je bil razgiban zaradi teh smešnih razglednic, in to v času, ko je bilo za vse zaledje najvažnejše aprovizacijsko vprašanje.

Med temi tajnimi povelji pa so bili tudi manj šaljivi. V enem so se oficirji opozorili na nezanesljivost in upornost ruskih vojnih vjetnikov, ki so jih uporabljali pri napravi novih cest, postavljanju barak in sploh za težaška dela v zaledju. Urejeni so bili nekako po kompanijah. Njihove carske uniforme so bile že močno obledele, razcefrane in umazane, njihova obutev pa je komaj še ličila čevljem. Bili so večkrat lačni kot siti in pri vsaki priliki so prosili za kruh. Dotično povelje je zabičevalo, da se mora vsaka nepokorščina nemudoma kaznovati. Mesec dni nato sem bil priča krutemu dogodku. Rano v jutro so sklicali eno takšno kompanijo in jo uvrstili v red za odhod. Eden teh revežev se je zakasnil za nekaj minut. Pritekel je zadnji, ko so vsi že čakali, uvrščeni v red. Vodil jih je mlad praporščak, očitno Madjar po govorici, z nekoliko brambovci, ki so imeli na puškah nasajene bajonete. Ta mladič je nekaj kričal nad zamudnikom, končno ga je pa oplazil s palico po obrazu. Tako nesrečen je bil udarec, da je nesrečnemu Rusu izteklo levo oko na mestu.

Tudi na tem nesrečnem ukazu je bil podpisan general infanterije Boroević.



V tistih prekrasnih solnčnih januarskih dneh sem bil vsak dan na Soviču, gričku nad Postojno. Ob poldanskem času je bil sprehajalec zelo redek. Skoraj reden pa je bil maršal Boroević. Časih sem opazil kje v njegovi bližini diskretnega detektiva v civilu, časih tudi ne. Iz teh rednih srečavanj so nastali pozdravi, razume se od moje strani. Jaz slovensko, on srbohrvatsko. Njegov „zdravo“ je bil jasen in tako rezek, da je zvenel. Nekoč me je ustavil in vprašal v hrvaščini, kaj delam v Postojni. Pojasnil sem mu, izgovoril je svoj običajno „zdravo“ in odšel nizdol. Nekega dne so se topovi od Soče zelo dobro slišali, že nekaj dni smo vedeli, da so uprizorili Italijani zopet eno svojih ofenziv. Ko sem srečal maršala, sem dejal, da se Italijani resno prizadevajo... Nasmehnil se je prijazno: „Že včeraj so bili odbiti, sedaj se samo še srde“... Zamahnil je zaničljivo s palčico proti zapadu in nadaljeval svoj sprehod: „Zdravo!“

Priznati moram, da je ta maršalov srbo-hrvatski „zdravo“ na mene čudno deloval. Pomislil sem, da se Slovenci nismo upali preveč naglas govoriti po svoje, ako so bili navzoči nemški oficirji iz pisarn. O Boroeviću je bilo znano, da rad in s poudarkom govori srbskohrvatsko, tudi med nemškimi oficirji. Premišljal sem mnogo o tem izrednem človeku in prišel do zaključka, da je politično svojemu cesarju neomajno zvest, kljub temu, da se je narodno zavedal svojega srbskohrvatskega pokolenja in ga javno izpovedoval. Toda z vsakim takšnim človekom je mogoče priti v prijateljski ali vsaj ožji poznanjski stik. Seveda mora tisti, ki hoče kaj takšnega doseči, imeti predvsem primeren družabni položaj ali vsaj videz uglednega človeka v javnem življenju. Že tedaj sem razmišljal o tem, da bi eden ali drugi uglednih Slovencev moral dobiti ožje stike z maršalom, ker bi nam utegnili postati kdaj še koristen. Takrat, ko sem se skoraj dnevno srečaval na sprehodu z maršalom, niti sanjati nisem mogel o tem, da bom že čez dve leti pozvan, da zapišem svoj „da“ ali „ne“ na njegovo prošnjo, v kateri je prosil, da se sme vrniti v domovino.

Kako sem prišel na misel, da bi morali Slovenci pridobiti maršala za svoj politični cilj, ne vem. Ob priliki sem to svojo misel razodel in utemeljil enemu vodilnih slovenskih politikov. Toda bil sem ostro zavržen, češ, kaj hočete, da nas zapró ali celo pobesijo? Iz tega torej ni bilo nič. Navdušeni Slovenci so slavili razne „železne“ polke, jim darovali srebrne rogove, toda nikogar ni bilo, ki bi ob razsulu avstro-ogrške armade dal maršalu političen nasvêt, da zbere okolo svoje glorificirane osebnosti slovanske polke in ž njimi določi našo zapadno in severno mejo. Morda bi takšen poskus ne uspel, toda interesanten bi bil vsekakor.

Maršal Borojević je imel za ožje, to je slovensko ozemlje, nekaj srca. Svojo armado ob Soči je prehranjeval predvsem z dovozi iz Ogrske, čeprav bi bila brezobzirna rekvizicija po naših vaseh zanj komodnejša in bolj priročna. Brez števila madjarskih tovornih vlakov, polnih madjarske živine, se je vzpenjalo dan za dnevom preko našega gorovja proti zapadni nižini. Če ne bi Borojević ščitil v tem pogledu slovenskega ozemlja, bi bila naša itak skromna živinoreja povsem uničena.

Ko sem bil čez dve leti, ko mi je bila nepričakovano predložena maršalova prošnja, na tem, da se o njej izrečem, sem brez daljšega premišljevanja napisal svoj „ne“. Zakaj sem storil tako in ne drugače, ne vem. Iz političnih vzrokov najbrže ne, ker teh pravzaprav nisem več imel. Ali sem storil takó iz protesta proti naši slovenski politični nesposobnosti, ali pa mi je lebdel pred duševnimi očmi tisti ruski vjetnik, ki ga je udaril tako nesrečno mladi madjarski praporščak?

Tisto osebno zблиžanje slovenskega odličnika X z maršalom bi bilo takorekoč samo po sebi umevno, saj so bili Slovenci takrat prav tako udani in zvesti Avstrijci in habsburgovci kot hrvatski maršal v Postojni. Naše vodilno časopisje s svojo servilnostjo je bilo naravnost vzgledno. Še danes se spominjam uvodnika „Slovenskega Naroda“ za 17. avgust v l. 1915. — rojstni dan Franca Jožefa. Bral sem ga v parku v Opatiji, ki je bil že ves prekopan z jarki in prepleten z bodečo žico. Zvečer je deževalo in cesta od Voloske proti Opatiji je bila zelo blatna. Po cesti je prišel majhen sprevod s prižganimi balončki, ki so jih nosili vojaki. Za godbo so šli ljudje in peli. Njihova pesem, ki se je neprestano ponavljala, je imela nekako sledeči refren:

Kiša pada, kiša pada...  
Srbija propada...

Belgrad je padel, Srbija poražena, dež in blato... in tisti uvodnik, neki zelo težak občutek, ogabno čuvstvo mi je porazilo dušo, ki je iskala skrivališča pred svetom in ljudmi kjerkoli v samoti.

In potem se spominjam deževnih pomladnih mesecev v l. 1916. Od logaške postaje tja proti Hotederščici in dalje je tekla vojaška konjska železnica. Tir je bil na cesto kar položen in konji, ki so vlekli vozičke, so se neprestano spotikali ob ovirah in si lomili noge. Zavlekli so jih na bližnje pašnike, jih tam ubili in jim slekli kožo. Ljudje so čakali na konjsko meso. Ob tiru konjske železnice je šel bataljon bramborcev, nekateri so bili bradati, prišli so z Ogrskega ali iz Romunije. Eden od njih me je spoznal, skočil je iz vrste in pozdravila sva se. „Po vojni bo obračun, velik obračun, vsi tako mislijo“ je hitel pri-

povedovati, segel v roko in odšel dalje. Kdové, kje je hodil vse leto. Slučajno sem zvedel, da leži v vojaški bolnici, v neki leseni baraki, in šel sem, da ga pogledam. Ležal je vznak na postelji, oči so bile stekleno mirne, usta odprta, da so se videle škrbine med polnimi zobmi. Umril je malo poprej — njegov obračun...

Glede prehrane je bilo vedno težje. Pri kmetih se je sicer še dobilo jaje, ajdove in turšične moke ali kaj podobnega, toda ne za denar, temveč proti zamenjavi tobaka, manufakture itd. Živila so ljudje skrivali. Osebni vlaki so bili vedno bolj napolnjeni, ne samo vojakov, temveč tudi žensk, starejših mož in otrok, ki so se vozili na dolensko stran po živila. Vojna pa je morala trajati še dve leti. Dolenjska se je v teh letih izkazala kot bogata dežela. Velike množine živeža je dajala na Gorenjsko in Štajersko, pa tudi na Notranjsko in celo v oddaljeno Istro, tja do Čičarije in še dalj. Vojna komanda pa je zahtevala vedno nove maršbataljone in jih — čudno — tudi dobila. Čeprav je bila nezadovoljnost in obupanost prebivalstva zelo velika, vendar o kakšnem uporu nikjer ni bilo sledu. Le v posameznih vojaških garnizijah so se pojavili spontani izgredi, ki pa so bili vsi hitro nasilno udušeni. Šele v l. 1918. so velike delavske stavke na Dunaju in na Češkem bile resen opomin vladi, da se bliža konec. Vsa vojna leta so na znotraj pokazala, da je država, tudi kadar se bori za svoj obstanek, silno močna in da kmetско ljudstvo ter meščanstvo nima pogojev za revolucionarne podvige in organizirana dejanja nevolje. Edino delavski stan, ki razpolaga pri svojem delu s produktivnimi sredstvi in prometom, ima zaradi svojega gostega naseljenstva družabne pogoje za revolucionarne podvige, toda samo v tem primeru, ako je organizirano. Vsa povojna politična zgodovina potrjuje to izkustvo.

Med Slovenci je poleg kmetov bilo malomeščanstvo najbolj številno. Srednji stanovi so se od l. 1917. dalje politično precej razburjali, zborovali in manifestirali za jugoslovansko državo. Njegovi tedanji legalni politični vodniki so pri tem mislili konkretno na trializem avstroogrške monarhije. Ako bi politična uprava Avstrije tedanjo agitacijo in zborovanje kratkomalo prepovedala, bi po mojem mnenju uspela docela in imela državljanski mir vse do vojaškega poraza. Zlasti že zaradi tega, ker so se ti državljani medsebojno sovražili do neznanskosti. V nekem mestecu je bil ovaden obrtnik na vojaško vrhovno komando zaradi veleizdaje takorekoč. Preiskava je dognala, da ga je ovadil njegov stanovski tovariš, toda ne zaradi užaljenega patriotizma, temveč iz konkurenčnih razlogov. Zakaj ta, ki je bil ovaden, je bil zgleden državljan, udan v božjo voljo.

Ustreljeni ministrski predsednik grof Stürgkh je nekoč sprejel dve slovenski deputaciji, drugo za drugo. Ena je bila klerikalno, druga pa liberalno pobarvana. Vsako je vodil odličen slovenski rodoljub, ožarjen od javne hvale in obdarjen s častmi, ki jih je dajal narod. Ko je štajerski fevdalec obe deputaciji odpravil, je poklical k sebi pokojnega ministra dr. Ivana Žolgerja. Tile Vaši rojaki, mu je dejal, so pa čudni ljudje. Vsi prosijo neke milosti, a pri tem sumničijo drug drugega. Nihče od njih ne zahteva svoje pravice, ako jo ima po zakonu. Če mu je pravica kratena, naj jo dobi, če je nima, pa mu nihče ne more dati nekaj izjemnega, tiste milosti namreč, za katero moledujejo.

Pokojni dr. Žolger je tedaj v svoji delovni sobi od srda tolkel s pestjo po mizi, tako, se mu je zdelo, so ga kot slovenskega predstavnika v avstrijski vladi osramotili. In to je bil takozvani „cvet naroda“.

Na spodnjem štajerskem je ob izbruhu vojne avstrijska oblast pozaprila precej Slovencev, med njimi tudi duhovnike, ker so se ji dozdevali politično nezanesljivi. Večino ovadb so napravili menda orožniki, stoječi pod vplivom mogočne nemškutarije. V Mariboru je tedaj škofoval dr. Napotnik. Po političnem prepričanju je bil škof sicer avstrijec in klerikalec, toda ni se družil z vsakomur. Po svojem značaju je bil oprezen, gladek gospod, v ponašanju nekak fevdalec, boječ se zamere zlasti navzgor. Slovenski klerikalci s Kranjskega so mu zamerili, ker ni vedno sledil zgledom svojega ljubljanskega tovariša na škofovski stolici. Tudi dr. Napotnik je bil ovaden. Z ovadbo se je pečala takratna dunajska vlada, ki je gledala na Slované črno. Nemci na štajerskem so imeli mariborskega škofa za Slovence, Slovenci pa so ga radi označevali kot prikritega „nemškutarja“. Kljub temu je bil v nevarnosti, da ga vlada enostavno zapre kot je več njegovih kaplanov že pred njim.

Končno se je sam od sebe našel človek, ki je s svojim političnim vplivom rešil škofa iz mučne afere. Ta mož je bil Nemeč, predsednik nemškega „Volksrata“ na spodnjem štajerskem, dr. Mravlag. Kdo je škofa ovadil, torej ne bo težko uginiti.

Za našo politično zgodovino v tej dobi bi bilo od koristi, v dunajskih in drugih arhivih poiskati ovadbe tistih slovenskih ljudi, ki so bili po nedolžnem postreljeni ali pa pognani v večletne ječe. Po prevratu se tega dela ni lotil nihče, nasprotno sem jaz, in gotovo tudi drugi, opazil tendenco, da se takšne namere, ako so se pojavile, preprečijo. Brez dvoma bi našli pri tem preiskovanju, da so posameznike in celo cele skupine ovajali lastni rojaki. Če pa bi še dalje preiskovali za vzroki, ki so dajali pogon za ta gnusna dejanja, bi se vrnili

h grofu Sturgkh-u: Nihče ne zahteva pravice, ako mu je bila prikrajšana, temveč vsi prosijo milosti, vsak za sebe. Da se ta milost doseže, pa prosilci obenem ovajajo svojega bližnjega, zlasti, ako je sumljiv že zaradi svoje eksistence. Tako upa ovaduh priti v ugodnejšo svetlobo pri onem, ki deli milosti. Ta dozdevna „milost“ pa ni nič drugega kot nekdanja nemška fevdalna „gnada“. Prav vsakdo, ki je na družabni lestvici nekoliko višji in močnejši, je že „gnadljivi gospod“. Treba se mu je pokloniti, prositi ga in obtoževati. Po vsej mili slovenski domovini se je stoletja dolgo pridigovalo o „gnadi“. Cerkev jo je propovedovala, pozneje jo je učila tudi šola, v uradih pa je samoobsebi umevni svetnik za podanike.

V tem duševnem stanju je dohitela svetovna vojna Slovence in njihovega malika „gnado“. Zato naš „prevrat“ stvarno ni bil nikakršen prevrat, temveč dejstvo, ki so ga pred nas postavili drugi.

Veliki dogodki so šli mimo, nismo jih razumeli, zato jih tudi izrabiti nismo znali. Nemška fevdalna „gnada“ nam je ostala v kosteh in ž njo vsa njena nesodobnost in nesamostojnost, vse do naših dni.

## Refleksije

### Več kritike

Slovenski človek se že od nekdanj rad otepa kritike. V idiličnem životarjenju ob tujih duhovnih in političnih ognjiščih se je zmeraj čutil žaljenega od nje, pehanega v nepotreben napor in nevarnosti.

Če bi hotel po lenem toku naše miselnosti poloviti razne neizrazite, često zlonamerne izjave zoper kritiko, bi dobil tale, kolikor toliko strnjena mnenja:

Kritika je nepotrebna, ker meče resnemu delu polena pod noge. Radi tega je kritik lajavi malkontent, ali pa bi kvečjemu rad kjerkoli sam pristavil svoj lonček. Kritika je destruktivna. Vsi tvorci gredo suvereno mimo takih elementov, ki jim ni nič sveto. Kritika ubija akcijo.

S prav takimi ugovori so svoje čase obmetavali Levstika, istega mnenja so bili tisti, ki so se prezirajoče ozirali na „potepuha“ Cankarja, ker se je drznil položiti roko na svetinje rodoljubja. Istih izrekov so se posluževali tudi tvorci v literaturi, likovni umetnosti in glasbi, ko so jih zadele prve puščice takrat v tradiciji niti malo še zasidrane kritike, in ki so se unesli šele potem, ko se jim je skušalo dopovedati, da je kritik posrednik med njimi in občinstvom, čeprav je to dopovedovanje vlogo kritike le poniževalo. Isto učenost ponavljajo danes tudi politiki in javni činitelji, ko so opazili, da ne trobi vsa soseska v njihov rog.